

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти

Форма навчання денна

Кафедра міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин

Допускається до захисту

Завідувач кафедри

_____ В. СТІЛЕЦЬ

« _____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Адаптація зарубіжного досвіду розвитку підприємництва в Україні в контексті сучасних викликів»

зі спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини

освітня програма «Міжнародний бізнес»

ступеня бакалавра

Виконавець роботи Зборик Денис Сергійович

(підпис, дата)

Науковий керівник д. е. н., доцент Стрілець Вікторія Юріївна

(підпис, дата)

Рецензент Доброскок Юлія Борисівна

Полтава 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів....	3
1.1. Економічна сутність підприємництва та необхідність його розвитку.....	5
1.2. Механізми розвитку підприємництва: порівняльний аналіз європейського та українського досвіду.....	14
Висновки до розділу 1.....	25
Розділ 2. Світові тенденції розвитку підприємництва в контексті викликів економічного середовища.....	27
2.1. Проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища.....	27
2.2. Дослідження міжнародних практик розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів.....	35
Висновки до розділу 2.....	49
Розділ 3. Удосконалення стратегій розвитку підприємництва з врахуванням сучасних викликів.....	52
3.1 Інноваційна стратегія розвитку підприємництва в умовах адаптації до кризових тенденцій світової економіки.....	52
3.2. Європейський досвід діджиталізації бізнесу як інструмент економічного зростання підприємництва.....	60
Висновки до розділу 3.....	76
Висновки та рекомендації.....	78
Перелік інформаційних джерел.....	81
Додатки.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах, коли глобалізація та технологічні зміни швидко змінюють бізнес-середовище, перенесення та адаптація зарубіжного досвіду може стати ключовим чинником успіху для українських підприємств. Це може охоплювати такі аспекти, як управління, маркетинг, інновації та стратегічне планування. Зарубіжний досвід може допомогти українським компаніям ефективніше протистояти викликам, таким як зміни в законодавстві, конкуренція на ринку, та нестабільність економічних умов. Такий обмін досвідом може сприяти зміцненню бізнес-спільноти України та її здатності до інноваційного розвитку. Проблеми підприємництва та напрями їх вирішення знаходяться в центрі уваги українських науковців: Жарикова А. [28]; Ковальчук Н., Калугарь А. [33]; Педченко Н.С., Стрілець В. Ю. [81].

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних та практикоорієнтованих основ адаптації зарубіжного досвіду розвитку підприємництва в Україні в контексті сучасних викликів. Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- визначити економічну сутність підприємництва та необхідність його розвитку;
- дослідити європейський та український досвід формування механізму розвитку підприємництва;
- визначити проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища;
- провести дослідження міжнародних практик розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів;
- запропонувати інноваційну стратегію розвитку підприємництва в умовах адаптації до кризових тенденцій світової економіки;
- дослідити європейський досвід діджиталізації бізнесу як інструменту економічного зростання підприємництва.

Об'єктом дослідження є розвиток підприємництва.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні засади адаптації зарубіжного досвіду розвитку підприємництва в Україні.

Під час проведення дослідження використано різноманітні **методи**: системний, діалектичний і трендовий аналіз для оцінки критеріїв та тенденцій у розвитку підприємництва; метод рейтингування та порівняльний аналіз для аналізу практики цифрового розвитку бізнесу у розвинених країнах та в Україні. Графічний метод використовувався для візуалізації загальних тенденцій у розвитку підприємництва.

Інформаційну базу досліджень склали законодавчі акти України, укази Президента, нормативні документи Кабінету Міністрів України, статистичні дані та аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Європейського Союзу, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, а також інформація від Європейської комісії та Організації економічного спілкування та розвитку. Результати наукових досліджень із проблем розвитку бізнесу також увійшли до складу джерел для аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання кваліфікаційної роботи пов'язане з планом наукових досліджень Полтавського університету економіки і торгівлі за темою «Сучасні процеси глобалізації: рушійні сили, мегатренди, суперечності» (0113U006220). Внесок автора полягає у визначенні особливостей адаптації досвіду зарубіжних країн у розвитку підприємництва у післявоєнний період.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення і отримані результати досліджень оприлюднені на міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Вплив глобалізаційних процесів та цифрової трансформації на формування міжнародного економічного клімату та фінансової екосистеми» (м. Полтава, 28 березня 2024 року).

Публікації. Зборик Д. С., Стрілець В. Ю. Проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища. *Вплив глобалізаційних процесів та цифрової трансформації на формування міжнародного економічного клімату та фінансової екосистеми*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 28 березня 2024 року). Полтава, ПУЕТ, 2024. С. 305-309 [30].

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

1.1. Економічна сутність підприємництва та необхідність його розвитку

Ключовою передумовою для просування економіки у цивілізованому напрямку є розвиток та удосконалення підприємництва, що є важливим видом економічної діяльності. Підприємництво виступає як один із визначальних факторів національного економічного розвитку. Воно є передумовою для інноваційного зростання економіки, що базується на підприємницькій ініціативі у науково-технічній та організаційно-економічній сферах. Підприємництво, яке включає у себе основні принципи ринкових відносин, є динамічною силою життєдіяльності та економічного прогресу ринкової економіки. Воно сприяє підвищенню загального благополуччя, створює умови для виявлення економічних інтересів, здібностей та талантів людей, а також сприяє національному єднанню та відродженню національної свідомості. Підприємництво, як феномен з великим потенціалом і значимістю, привертає увагу представників різних наукових галузей. Проте, ще й досі відсутня загальноприйнята економічна теорія вітчизняного підприємництва, хоча потреба в такій теорії стала дуже актуальною. З розвитком ринкової економіки роль підприємництва зросла, що привертає увагу вітчизняних дослідників, які розглядають різні аспекти цього явища.

У сфері економічної теорії терміни «підприємництво» та «підприємець» з'явилися протягом XVIII століття, у період економічного розвитку, що відповідає епосі капіталізму. Економісти цього періоду внесли першу систематичну наукову класифікацію цих понять. Наприклад, Кантільон Р. (1680–1730) в своїй праці «Досвід про природу торгівлі взагалі» (1725 р.) розглядав підприємництво як специфічний вид діяльності, пов'язаний з ризиком. Він характеризував підприємця як особливого

суб'єкта, здатного передбачати, ризикувати та нести повну відповідальність за свої рішення [102].

Найт Ф. (1885–1972) розвинув концепцію ризику, відрізняючи його від невизначеності. Він тлумачив підприємницький дохід як різницю між очікуваним і фактичним доходом фірми, вважаючи, що підприємці, які беруть на себе ризик і вирушають у невизначеність, мають право на керівництво діяльністю і здобуття частини прибутку [106].

Сміт А. (1723–1790) в своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) визначав підприємця як власника, який ризикує заради комерційної ідеї та прибутку. Він підкреслював, що підприємницький дохід є винагородою за працю і ризик, і вважав більшість підприємців капіталістами, що вкладають свій капітал у власний бізнес. Сміт А. сприяв розвитку конкуренції між підприємцями та протистоянню великим монополіям [118].

Жан-Батист Сей (1762–1832) в «Трактаті політичної економії» (1803 р.) розробив теорію факторів виробництва і приділив значну увагу ролі підприємництва. Він підкреслював активну роль підприємця у постійному комбінуванні ресурсів виробництва та розвитку інноваційних рішень для досягнення кращих результатів [116].

Значний внесок у розвиток теорії підприємництва внесли німецькі вчені Вебер М. (1864–1920) та Зомбарт В. (1863–1941), які зосередилися на історико-етичних та соціальних коренях підприємництва. Для Вебера М. капіталістичне підприємництво відображає раціональну організацію вільної праці та використання можливостей підприємницького духу, який має своєю основою релігійні переконання, зокрема протестантизм [7; 119].

У протиставленні до Вебера М., Зомбарт В. стверджує, що коріння підприємницького духу лежать у католицизмі, а протестантизм не мав значного впливу на його виникнення. Проте він наголошує, що найглибші корені підприємництва мають своє витоки в іудаїзмі, де релігійна традиція ніколи не підтримувала ідею бідності, а навпаки, заохочувала ідеї торговельної свободи [7; 119].

Аналіз поглядів цих вчених на підприємництво протягом XVIII–XIX століть показує, що вони внесли фундаментальні положення, які залишаються актуальними й сьогодні. Згідно з класичною економічною теорією та узагальненням основних характеристик підприємництва, можемо визначити його сутність як особливий вид господарської діяльності, що зумовлений ризиком, невизначеністю та відповідальністю. Воно раціонально комбінує фактори виробництва, має за головну мету зростання свого бізнесу, а за другорядною — отримання прибутку. Висновки, зроблені на основі теорій класичної економічної думки, мають вирішальне значення для розвитку сучасного підприємництва в Україні.

Згідно зі ст. 42 Господарського Кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [15].

Глобальний моніторинг підприємництва (GEM) визначає підприємництво як діяльність створення або управління новим бізнесом. Нові бізнеси мають значення, і не лише для людей, які їх задумали та запустили. Нові бізнеси привносять на ринок нові товари та технології і перетворюють ідеї підприємців на матеріальні товари та послуги, які споживачі або інші підприємства хочуть купувати. Підприємці сприяють структурним змінам в економіці, привертаючи ресурси до продуктів та послуг у нових секторах і нових галузях промисловості, та відволікаючи ресурси від секторів, що виробляють товари та послуги, які люди вже не бажають. Такі структурні зміни стимулюють зростання продуктивності і в кінцевому підсумку підвищують рівень життя в економіці. Підприємницька діяльність є ключовою складовою в процесі економічного розвитку [107].

Сучасні науковці дають різні тлумачення поняття «підприємництва». Так, Оберемчук В. Ф. та Демченко Т. О. стверджують, що сенс підприємництва означає здатність людини перетворювати ідеї на дії. Це включає в себе творчість, інновації та ризик, а також здатність планувати та керувати проєктами для досягнення цілей [52]. Луцяк В. В. зазначає, що підприємництво як чинник виробництва є основою для створення й успішного функціонування підприємства як організації. Крім того,

підприємництво є сектором ринкової економічної системи, що забезпечує задоволення суспільних потреб і насичує ринок товарами та послугами [46]. Жигірь А. А. визначає розуміння підприємництва як особливої здатності до організації економічної діяльності, відкритий процес пошуку нових способів виробництва, відхід від будь-яких обмежень, прагнення до перспектив розвитку бізнесу, пошуку нових каналів збуту продукції [29]; Нікітенко К. С стверджує, що підприємницька діяльність – це ризикована діяльність фізичної особи або групи фізичних осіб (zareєстрованих як підприємців або заснували юридичну особу), які отримують прибуток на основі задоволення громадських потреб у продуктах, роботах, послугах, що змінюються, на основі добровільного застосування соціальної відповідальності, що вимагає залучення ресурсів (матеріальних) і нематеріальних ресурсів) та взаємодії з контрагентами [50].

Луцяк В. В. залежно від предмета дослідження виділяє наступні погляди на підприємництво:

- когнітивний напрям – соціально-психологічне вимірювання різних форм виявів підприємництва на основі дослідження масової свідомості. Цей напрям дозволяє визначити рівень довіри у суспільстві до підприємництва, вивчити механізм формування даної реакції;

- поведінковий напрям – здійснює оцінку діяльності підприємницьких утворень та особистості підприємця шляхом вивчення мотиваційних механізмів поведінки підприємця;

- соціокультурний напрям – дослідження ціннісно-нормативного аспекту підприємництва, спрямоване на вивчення формування підприємницької ідеології та культури;

- інституційний напрям – спрямований на структурний аналіз механізмів формування організаційних утворень у сфері економічної діяльності. Однією з основних проблем такого напрямку є вивчення сутності та механізмів забезпечення економічної і соціальної безпеки підприємницьких організацій [46].

У багатьох наукових дослідженнях відзначається, що теорія підприємництва залишається незавершеною через різноманітність дефініцій термінів

«підприємництво» та «підприємець». Жигірь А. А. аргументує це за допомогою кількох факторів:

- поняття підприємництва виявляє неоднозначність протягом історичного розвитку;
- різноманітність методології та інструментарію досліджень також ускладнює утворення однозначної теорії;
- мотивація діяльності підприємця є змінною, що додає складнощів у її аналізі;
- не чітко визначена розподіл функцій між підприємцем і власником, підприємцем і менеджером;
- недостатність соціальних характеристик прошарку підприємців [29, с. 30].

Вітчизняні науковці [29; 96] виокремили специфічні ознаки підприємництва на основі узагальнень наукових поглядів, які подані на рис. 1.1.

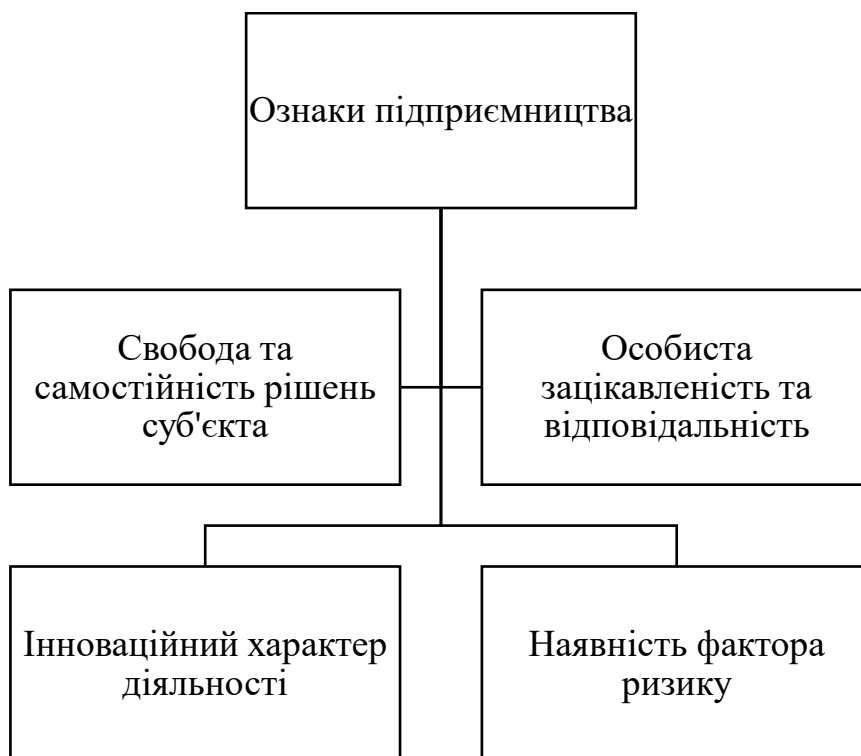

Рисунок 1.1 – Специфічні ознаки підприємництва

Джерело: складено на основі [29; 96; 59; 57; 81; 56]

Для кращого розуміння сутності характеристик, варто ретельніше їх розглянути:

Свобода та самостійність у прийнятті рішень суб'єктів господарювання передбачає їх можливість вільного вибору сфери діяльності, партнерів, укладання чи відмови від угоди, а також розпорядження отриманим прибутком. Таким чином, підприємець особисто оцінює свої можливості, поставлені цілі та шанси їх досягнення.

Особиста економічна зацікавленість та відповідальність тісно пов'язана з основною метою діяльності підприємця – отриманням прибутку. Тому він зацікавлений у його максимізації, одночасно несучи відповідальність за можливі збитки, які необхідно покрити.

Інноваційний характер діяльності, як важлива ознака підприємництва, передбачає створення нового, використання новаторських рішень та креативний підхід до справи.

Фактор ризику є необхідною складовою підприємницької діяльності як у минулому, так і в сучасному світі, оскільки економічне середовище є мінливим і складним для передбачення. Тому сучасному підприємцю необхідно мінімізувати ризик, з яким він зіштовхується.

Умови війни стимулюють активність дослідників у сфері підприємництва, серед яких Ареф'єва О., Веденіна Ю., Дикань В., Ковальчук Н., Купалова Г. І. та інші [2; 6; 20; 33]. Дикань В., аналізуючи ключові трансформації, проведені державою для підприємництва в умовах війни, визначила основні аспекти, на які необхідно зосередити увагу: урегулювання законодавчих прогалів і лібералізація розвитку бізнес-сектору, спрощення доступу і розширення джерел фінансування у процесі відновлення суб'єктів підприємництва, формування інфраструктурного базису для економічного відродження цього сектору [20]. Ковальчук Н. підкреслює, що основним принципом виведення підприємницького сектору України з кризового стану є «збереження територіальної цілісності держави, що є передумовою для відновлення економічного потенціалу та підтримки існуючих економічних зв'язків» [33]. Глобальна цифрова трансформація та стрімкий розвиток цифрового маркетингу як чинники, що сприяють підтримці бізнесу в умовах війни, досліджуються Витвицькою О., Суворовою С., Корюгіним А. [8]; Оберемчук В. Ф.,

Демченко Т. О. визначають сенс підприємництва від час війни як процес усвідомлення причин, наслідків та важливості цієї діяльності для країни в цілому і для працівників, розуміння загальних ключових трендів і процесів у середовищі функціонування та урахування можливих ризиків під час ведення діяльності [52].

В Україні термін «підприємництво» часто співвідноситься з поняттям «бізнес» і розглядається як їхній синонім. За висновком Шацької З. Я., підприємництво – це специфічний вид господарювання, де головною особою є підприємець, який раціонально поєднує фактори виробництва на основі інновацій та власної відповідальності, організовує та керує виробництвом з метою отримання підприємницького прибутку. Основним аспектом підприємництва є створення та реалізація нових ідей, що можуть виражатися у нових технологіях, товарах або послугах для задоволення потреб суспільства. У західних країнах підприємництво розглядається як спеціальний вид господарювання, який базується на пошуку нових можливостей для виробництва товарів і послуг за допомогою інновацій та здатності до мобілізації ресурсів з різних джерел. Законодавство країни не обмежує різновиди підприємницької діяльності та організаційно-правові форми її функціонування ні для юридичних, ні для фізичних осіб, але при умові їх державної реєстрації [92].

В економічній теорії розрізняють три основні функції підприємництва. Перша функція – ресурсна. Для будь-якої господарської діяльності необхідні економічні ресурси – фактори виробництва. Найважливішими серед них є природні ресурси – земля, корисні копалини, ліси і води. Також важливі інвестиційні ресурси – машини, обладнання, інструменти, транспорт, інші засоби, необхідні для виробництва товарів і послуг, а також фінансові ресурси. Третій вид ресурсів – це людські трудові ресурси, які визначаються якісною та кількісною складовою робочої сили, її кваліфікацією, спеціалізацією та рівнем зайнятості. На сьогоднішній день у теорії та на практиці зростає увага до ще одного ресурсу – підприємницьких здібностей. Підприємець, який бере на себе ініціативу в інноваційному поєднанні факторів виробництва – землі, капіталу, праці – сприяє зростанню виробництва товарів і послуг, підвищенню ефективності економіки. Він робить це, здійснюючи другу функцію підприємництва – організаторську. Підприємець використовує свої здібності для того, щоб забезпечити

таке поєднання факторів виробництва, яке найкраще призведе до досягнення мети, отримання високого доходу. Третя функція підприємництва – творча, пов'язана з інноваціями. Її значення особливо зростає в умовах сучасного науково-технічного прогресу. У зв'язку з посиленням функції, пов'язаної з інноваціями, створюється новий економічний клімат для підприємництва.

Підприємництво – це процес створення та управління підприємством з метою отримання прибутку, а підприємець – це особа, яка приймає на себе цей процес. Він аналізує ринок, виявляє можливості, розробляє інноваційні ідеї, бере на себе ризик та приймає рішення. Підприємець має важливу роль у запуску нових підприємств, розвитку бізнесу та створенні нових робочих місць. З іншого боку, підприємництво надає можливість реалізувати підприємцеві його ідеї та амбіції. Взаємодія між підприємництвом і підприємцем сприяє зростанню бізнес-середовища, конкурентоспроможності та інновацій. Враховуючи визначення поняття підприємця, виділимо основні характерні риси підприємця (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 – Характерні риси підприємця

Джерело: складено на основі [47]

Ураховуючи зазначені взаємозв'язки, визначаючи роль підприємництва у суспільних процесах, необхідно враховувати наступне:

- підприємництво є природним виявом потреби частини суспільства у самовираженні;
- підприємництво є активним творцем економічних відносин, зокрема ринкових;
- кількісне і якісне співвідношення традиційних, адміністративних та ринкових відносин в економічній системі визначається наявністю соціальної і політичної систем.

Отже, підприємництво є унікальним соціальним явищем, притаманним найбільш активним представникам суспільства. Підприємництво відображає реакцію суспільства на зміну соціальних умов і суспільного попиту, збільшуючи або зменшуючи кількість підприємців залежно від необхідності підвищення або зниження частки ринкових відносин в економічній системі.

Вплив держави, як основної складової політичної системи, на підприємництво повинен зводитися до створення сприятливого політичного, правового та податкового середовища для його розвитку, не порушуючи при цьому умов конкуренції. Надмірне штучне втручання політичної системи в підприємницьке середовище (пряме регулювання або субсидування) може не відповідати інтересам суспільства [17].

Роль і значення підприємництва в економічному розвитку полягає у:

- підприємництво є важелем для зміни структури економіки, зосереджуючи дії на розвитку перспективних напрямків господарської діяльності;
- розвиток підприємництва створює сприятливе середовище для конкуренції та швидшого оновлення техніко-технологічної бази;
- підприємництво діє як каталізатор економічного розвитку, стимулюючи інвестиційну діяльність та підвищення рівня попиту і пропозиції;
- підприємництво сприяє економії і раціональному використанню всіх ресурсів, стимулюючи ефективну працю та використання капіталу;
- підприємництво забезпечує сильнодіючі стимули до вискоєфективної праці, забезпечуючи додатковий вигаш для економіки в цілому.

Ділові якості підприємців та особливості підприємницької діяльності найяскравіше проявляються на рівні малих та середніх підприємств. Ці підприємства виконують значні функції у зайнятості, виробництві товарів та послуг, науково-виробничих розробках і створюють сприятливе середовище для конкуренції та ефективності.

Підсумовуючи, після огляду різних підходів до визначення сутності підприємництва та підприємця важливо відзначити, що їх формування представляє собою тривалий історичний еволюційний процес. Це динамічні концепти, які протягом історії свого розвитку зазнавали змін у змісті і, навіть у сучасності, потребують постійного доповнення та удосконалення, враховуючи зміни в економічному оточенні країни та її регіонів. Аналогічно, роль підприємництва у економіці та суспільстві змінюється в залежності від рівня розвитку економічної та політичної системи.

1.2. Механізми розвитку підприємництва: порівняльний аналіз європейського та українського досвіду

Розвиток підприємницької діяльності є одним з ключових аспектів ринкової економіки, і тому важливо провести комплексне дослідження цієї економічної сфери, включаючи умови розвитку, функції, принципи реалізації та методи регулювання.

Українські дослідники та економісти активно розглядали розвиток підприємництва в умовах трансформаційної економіки. Такі вчені, як Біляк Т. О., Бірюченко С. Ю., Бужимська К. О. [5], Жигірь А. А. [29], Нікітенко К. С. [50], Педченко Н. С., [57], Стрілець В. Ю. [84], Шишлюк В. Р. [93], Шоля Р. І. [96] та інші, досліджували принципи, функції, умови розвитку та методи регулювання підприємництва. Проте тема механізму розвитку підприємництва, його основних складових та чинників впливу залишається актуальною і потребує подальшого детального дослідження.

Сутність терміну «механізм» полягає у комплексі взаємопов'язаних елементів, які спільно працюють для досягнення результату. Механізм реалізації підприємництва охоплює сукупність форм діяльності, принципів, умов здійснення, функцій, заходів та методів регулювання, що об'єднуються в єдиний господарський комплекс, мета якого збігається з метою підприємця (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 – Основні складові механізму розвитку підприємництва

Джерело: складено на основі [17]

Усі вищезазначені елементи систематизуються у три основні складові: економічний, організаційний та соціальний. Економічний складник використовує інструменти ринкового середовища, такі як ціноутворення, інвестування та планування. Організаційний компонент забезпечує вибір форми здійснення, державну реєстрацію, регулювання та підтримку діяльності, функціонування інфраструктури ринку, а також здійснює процедури банкрутства, санації та ліквідації. Соціальний аспект формується і діє відповідно до інтересів підприємця та інших учасників процесу. Важливо відзначити, що ці інструменти діють одночасно, і їх важко розмежувати в часі та просторі через складність загального механізму: економічні заходи реалізуються одночасно з організаційними та соціальними, тому суть

механізму реалізації підприємництва розглядається в контексті кожної складової, впровадження якої може активувати всі три основні механізми.

Будь-яка підприємницька діяльність ґрунтується на відповідних принципах, які представляють собою основні, ключові правила та вимоги. Шишлюк В. Р. до таких принципів відносить: принципи свободи економічної діяльності, принципи рівності та недискримінації, принципи «дозволено все, що не заборонено законом», принципи «презумпції доброчесності бізнесу», принципи справедливої конкуренції та інші [93].

Нікітенко К. С. зазначає, що формується сукупність концепцій, які обґрунтовують відмову від розширення та поглиблення ринкових принципів господарювання (комерціалізація) на користь повнішого обліку принципів справедливості, морального боргу перед суспільством і кожним його членом (декомерціалізація) [50]. З нашого погляду, принципи можна розподілити на основні групи: самостійність та ініціатива; ризик та відповідальність; ефективність та інноваційність; конкуренція та свобода вибору; добросовісність та етичність.

Згідно з Господарським кодексом України, суб'єкти підприємницької діяльності мають право вільно обирати напрям, форму та вид діяльності, розробляти програму розвитку бізнесу, залучати та використовувати ресурси, співпрацювати з постачальниками та споживачами, наймати працівників відповідно до потреби, на власний розсуд розпоряджатися прибутком та самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність [15]. Відповідно до ст. 44 ГК України підприємництво здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності. Йдеться про те, що суб'єкт підприємницької діяльності самостійно обирає види економічної діяльності, якими має намір займатися з урахуванням особливостей та обмежень, які передбачені чинним законодавством;

- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

– підприємець має право самостійно наймати працівників. Цей принцип, однак, обмежується положеннями статті 4 Закону України від 05.07.2012 № 5067-VI «Про зайнятість населення» [71], яка передбачає обов'язковість отримання дозволу на працевлаштування у державній службі зайнятості України згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 858 «Про затвердження форм заяв для отримання роботодавцем дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, продовження строку дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства» [71];

– комерційного розрахунку та власного ризику;

– вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

– самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [15; 93].

Крім зазначених вище правових принципів, підприємництво засноване на веденні комерційного розрахунку та урахуванні власного комерційного ризику – ці принципи мають економічне значення і закріплені в нормативних документах. Комерційний розрахунок є методом ведення господарства в умовах ринкової економіки шляхом порівняння у грошовій формі витрат і результатів виробничо-фінансової діяльності. Саме комерційний розрахунок є похідним для економічних принципів підприємництва – самоокупності, самофінансування, самозабезпечення, матеріальної зацікавленості, господарської самостійності в межах чинного законодавства. Важливими характеристиками комерційного розрахунку є отримання прибутку від створення товарів та послуг, необхідних споживачеві, та економічна відповідальність за результати господарювання, дотримання взятих на себе зобов'язань, підтримання ділової репутації, використання конкурентного середовища з максимальною вигодою для підприємства.

Суть сучасного підприємництва, крім правових та економічних норм, виражається в соціальних принципах. Вони проявляються в орієнтації бізнесу на людину як головну цінність підприємства, створенні й підтримці культурного

середовища, дотриманні етичних норм поведінки, наданні можливості професійного росту, запровадженні системи мотивації працівників та підтриманні творчого клімату в колективі.

Усі принципи, які були висвітлені вище, є фундаментом підприємництва незалежно від його форми, масштабів та виду діяльності. Проте, якщо дотримання принципів, що впливають з законодавства, обов'язкове для підприємців у зв'язку з їх діяльністю у правовому полі, а виконання економічних принципів зумовлене ринковим середовищем, то підтримка соціальних аспектів підприємництва, переважно, залежить від самого підприємця або співвласників бізнесу.

Для сучасного етапу розвитку підприємництва є характерним відсутність остаточно сформованого усвідомлення необхідності та важливості дотримання соціальних принципів. Однак, стимулювання високого рівня культури, забезпечення можливостей для професійного зростання, підтримка творчого середовища є ключовими чинниками ефективного функціонування та швидкого розвитку підприємства в майбутньому. Тим не менш, на нашу думку, соціальний розвиток підприємництва формується на основі соціально-економічного становища у країні.

Негативне економічне середовище, в якому підприємства та підприємці працюють у режимі високого адміністративного та податкового тиску, унеможливорює дотримання соціальних принципів. Навпаки, позитивні соціальні тенденції у країні сприятимуть формуванню сприятливого соціально-психологічного середовища у секторі підприємництва.

Важливо підкреслити, що однією з найбільш актуальних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки є стимулювання інноваційного розвитку. Тому, на нашу думку, перехід держави на інноваційний шлях розвитку сприятиме формуванню творчого клімату на підприємствах.

Для забезпечення позитивних тенденцій у системі господарювання, підприємництво має розвиватися у сприятливих умовах, які можна систематизувати за окремими групами:

- економічні передумови, що включають перехід до ринкової економіки, роздержавлення та приватизацію, демонополізацію господарської діяльності,

створення і функціонування багато суб'єктних організаційних утворень, утвердження свободи підприємницької діяльності.

- політичні передумови, які забезпечують демократизацію та стабільність суспільного життя, сприятливу податкову, кредитну, митну та інші політики, гарантування недоторканності приватної власності, в тому числі інтелектуальної.

- соціально-психологічні передумови підприємницької діяльності, що включають створення сприятливого психологічного клімату в суспільстві, подолання негативного ставлення населення до підприємництва.

- правові умови розвитку підприємництва, що передбачають наявність у юридичній системі держави прийнятих законів та підзаконних актів, які забезпечують легітимність підприємницької діяльності.

Функції підприємництва, так само як у будь-якої економічної категорії, виражаються через його різноманітні ролі. За словами Нікітенко К. С., підприємницька діяльність може бути розділена на чотири основні функції: ресурсну, організаційну, стимулюючу та інноваційну. Основна сутність ресурсної функції полягає в маневруванні капіталом і використанні різноманітних ресурсів, таких як матеріальні, людські, природні, інформаційні та грошові, для досягнення ефективності виробництва та прибутковості. Організаційна функція визначається вибором оптимальних комбінацій ресурсів для забезпечення ефективності процесів, таких як збут та маркетинг. Стимулююча функція спрямована на створення мотиваційних механізмів для працівників та підприємців з метою максимізації прибутку та задоволення потреб споживачів. Інноваційна функція, у свою чергу, є ключовим інструментом для модернізації виробничих процесів та підвищення конкурентоспроможності на ринку шляхом впровадження новаторських ідей та технологій [50]. Біляк Т. О., Бірюченко С. Ю., Бужимська К. О. виділяють: ресурсну, організаційну, інноваційну, стимулюючу, господарську, управлінську, соціальну, особистісну, захисну та інші функції [5, с. 18].

На наш погляд, суб'єктам підприємницької діяльності, незалежно від їх обраної форми, спеціалізації, напрямку та способу ведення бізнесу, слід приділяти значну увагу впровадженню інновацій. Це саме той чинник, який може об'єднати різні види

бізнесу і стати основою успішної та прибуткової діяльності. Рациональне впровадження інновацій забезпечує динамічний розвиток підприємства, зменшує ризик неприбутковості через застарілість виробництва та стимулює творчу активність всіх учасників процесу. Система господарювання потребує новаторських підходів у виробництві, раціональному використанні ресурсів та підвищенні якості продукту чи наданої послуги. Ефективне впровадження інновацій у певному підприємстві, регіоні чи галузі сприятиме переходу національної економіки на прогресивний та інноваційний шлях розвитку.

За твердженням колективу авторів на чолі з Біляк Т. О., до основних видів підприємництва відносять: виробниче підприємництво (інноваційне, науково-технічне, виробництво товарів для населення, надання послуг населенню, виробництво товарів та надання послуг виробничого призначення); комерційне підприємництво (роздрібна та гуртова торгівля, посередництво в торгівлі, товарні біржі); фінансове підприємництво (банківське, страхове, лізингове, фондові біржі, інвестиційні компанії); консультативне підприємництво (консалтингові послуги в сфері загального управління, адміністрування, кадрового управління, фінансового управління, маркетингу, інформаційних технологій інші спеціалізовані консалтингові послуги) [5, с. 18].

Процес підприємництва часто асоціюється лише з купівлею-продажем товарів або іншою комерційно-посередницькою діяльністю, проте це уявлення занадто обмежене. Підприємництво є багатогранним поняттям, що реалізується у різних галузях економіки та набуває різних форм. Важливо зазначити, що виконання будь-якої підприємницької ідеї неможливе без першочергового прийняття рішення щодо форми підприємства та організації бізнесу. Саме тому необхідно чітко і логічно визначити класифікацію форм підприємництва за різними критеріями.

Залежно від розміру бізнесу підприємство поділяють на велике, середнє, мале та мікропідприємство. В Україні критерії поділу підприємств на «мікропідприємства», «малі підприємства», «середні підприємства», «великі підприємства» визначено Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та Господарським кодексом України (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Класифікація підприємств в Україні

Тип підприємства	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»			Господарський кодекс України	
	Середня кількість працівників, осіб	Чистий дохід від реалізації продукції, млн євро	Балансова вартість активів, млн євро	Середня кількість працівників, осіб	Річний дохід від будь-якої діяльності, млн євро
Мікро-підприємства	До 10	До 0,7	До 0,35	До 10	До 2
Малі підприємства	10-50	0,7-8	0,35-4	10-50	2-10
Середні підприємства	50-250	8-40	4-20	50-250	10-50
Великі підприємства	Понад 250	Понад 40	Понад 20	Понад 250	Понад 50

Джерело: складено на основі [69; 15]

У інших країнах світу є певні відмінності у класифікації суб'єктів підприємництва, особливо щодо суб'єктів малого підприємництва (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Кількісні критерії класифікації малих підприємств у різних країнах світу

Країна	Критерії	Кількісні характеристики
Греція	Чисельність працівників, осіб	До 59
	Річний товарооборот, млн дол. США	До 1,5
Німеччина	Чисельність працівників, осіб	Від 50 до 500
	Річний товарооборот, млн дол. США	До 55
Польща	Чисельність працівників, осіб	До 50
	Річний товарооборот, млн євро	До 10
Сполучене Королівство	Чисельність працівників, осіб	До 200 в обробній промисловості До 50 у будівництві Немає обмежень у торгівлі
	Річний оборот, тис. фунтів стерлінгів	До 400 у торгівлі
США	Чисельність працівників, осіб	До 500
	Річний прибуток, млн дол. США	До 2
Японія	Чисельність працівників, осіб	До 300 у обробній промисловості До 100 у оптовій торгівлі
	Статутний капітал, млн єн	До 1100 в обробній промисловості До 30 в оптовій торгівлі

Джерело: складено на основі [122; 39]

За напрямком діяльності розрізняються виробниче, комерційно-посередницьке та фінансове підприємництво. Виробнича діяльність включає в себе виготовлення

товарів, виконання робіт та надання послуг, що отримані внаслідок власної діяльності та виходять на ринок як кінцевий продукт підприємства. Комерційне підприємництво характеризується здійсненням посередницьких операцій з купівлі-продажу товарів та послуг. Фінансове підприємництво, зі свого боку, є особливим видом, представленим комерційними банками, небанківськими установами та фондовими біржами.

Численні джерела економічної літератури виокремлюють основну форму класифікації підприємництва – за організаційною ознакою. Самостійна діяльність означає ведення індивідуального бізнесу фізичною особою-підприємцем або створення юридичної особи з одним власником-фізичною особою. Спільна діяльність включає об'єднання ресурсів кількох учасників для здійснення діяльності, у якій вони зацікавлені, та досягнення спільної мети [50; 93; 5;121; 61; 96].

Асоційована форма є найбільш складною структурою організації підприємницької діяльності. Вона охоплює договірні об'єднання, такі як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, картелі, синдикати, трести, фінансові, промислово-фінансові групи, холдинги. Ці форми підприємництва відрізняються за різними ознаками, такими як мета створення, ступінь централізації прийняття рішень, міра втручання у діяльність кожного з учасників, вид капіталу, галузева або територіальна належність, термін діяльності.

У контексті даного дослідження слід звернути увагу на класифікацію видів підприємництва за ознакою інноваційності. На наш погляд, підприємницькі структури за цим критерієм можна класифікувати як традиційні, інноваційні та венчурні. Діяльність традиційних підприємств характеризується використанням випробуваних налагоджених процесів без передумов до інновацій, впровадження нововведень у будь-яку сферу цього бізнесу та ефективного використання ресурсів. Інноваційні підприємства використовують нові технології, виробляють нові продукти та послуги, застосовують нові методи управління. Вони готові до змін у майбутньому, створюють сприятливий клімат для освоєння нових технологій та розробки нових ідей. Венчурне підприємництво займається розробкою та впровадженням кардинально нових технологій і продуктів і пов'язане з підвищеним ризиком. Його основною метою є розробка інновацій для подальшого впровадження.

Слід відзначити, що ця класифікація форм підприємництва не є повною. В різних джерелах наукової економічної літератури [50; 93; 5; 82; 83; 58; 96] розглядаються різні аспекти класифікації, такі як ринкова спеціалізація, методи організації, способи досягнення цілей, національна належність капіталу, форма власності, правовий статус, технологічна та територіальна цілісність, ступінь підпорядкування, форма господарювання, кількість працівників. Порівняльний аналіз механізмів розвитку підприємництва в країнах Європейського Союзу та в Україні дозволяє виділити ключові відмінності та схожості в механізмах розвитку підприємництва в ЄС та Україні, а також ідентифікувати можливі шляхи для підвищення ефективності розвитку підприємництва в Україні (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Порівняльна характеристика складових механізмів розвитку підприємництва в країнах Європейського Союзу та в Україні

Складова механізму	Досвід ЄС	Досвід України
Форми та інструменти підтримки	Європейська комісія має програми фінансової підтримки, консультативні послуги та навчальні заходи для МСП. Також існують спеціальні фінансові інструменти, такі як гранти та кредити для стартапів та інноваційних підприємств.	Уряд України реалізує різноманітні програми та проекти підтримки МСП, включаючи державні гранти, кредити за пільговими умовами, податкові пільги та інші інструменти.
Методи регулювання	Європейська комісія працює над спрощенням адміністративних процедур для створення та реєстрації нових підприємств, а також над зменшенням бюрократичних обмежень для бізнесу.	Уряд України проводить реформи для спрощення процедур реєстрації бізнесу, а також зменшення адміністративних та регуляторних обмежень для підприємств.
Умови розвитку	Європейська комісія фінансує інноваційні проекти через програми Європейського фонду регіонального розвитку та Європейського союзу для конкурентоспроможності підприємств.	Уряд України сприяє інноваційній діяльності через державні гранти, пільгові кредити для інноваційних підприємств, а також розвиток інноваційних кластерів та технопарків.
Принципи	Європейська комісія фінансує навчальні програми та курси для підприємців через різноманітні освітні ініціативи.	Уряд України підтримує навчання та підвищення кваліфікації підприємців через розвиток бізнес-освітніх програм та підтримку місцевих освітніх інститутів.

Джерело: складено на основі [38; 49; 31; 26; 72]

Однією з головних умов розвитку підприємництва є наявність досконалої законодавчої бази. Аналіз українського законодавства щодо діяльності суб'єктів господарювання представлено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4 – Основні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність бізнесу в Україні

Назва документа	Основні положення
Конституція України	Основний Закон України, що визначає, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів [4].
Господарський кодекс України	Господарський кодекс України встановлює правові основи господарської діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва [2].
Податковий кодекс України	Податковий кодекс регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права, обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [3].
Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні	Закон визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва [11].

Правова основа для розвитку підприємництва в Європі складається з різноманітних нормативних актів, які визначають права та обов'язки підприємців, а також умови їх діяльності. Цей законодавчий підґрунт забезпечує правову стабільність та захист інтересів бізнесу, що є важливим для створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва. Тут важливо враховувати різні аспекти, такі як законодавство про оподаткування, працевлаштування, захист інтелектуальної власності, конкуренції та інші, які сприяють розвитку бізнесу та забезпечують його стійкість у викликах ринкової конкуренції.

Механізм розвитку підприємництва є складною системою, яка потребує розроблення чітких та ефективних регулятивних заходів. Методи його регулювання можна поділити на адміністративні та ринкові. Адміністративне регулювання здійснюється державою і включає комплекс фінансово-бюджетних, організаційних та правових заходів, спрямованих на збалансування, рівномірний розвиток підприємницької діяльності в регіонах та галузях, узгодження інтересів різних соціальних груп, стимулювання високих технологій та інноваційного розвитку, інвестиційної активності. Отже, механізм розвитку підприємництва включає економічні, організаційні та соціальні компоненти, які проявляються через принципи, функції, умови розвитку, форми та методи регулювання.

Висновок за розділом 1

У першому розділі «Теоретичні основи розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів» визначено економічну сутність підприємництва та необхідність його розвитку та досліджено європейський та український досвід формування механізму розвитку підприємництва.

Проведено історичний аналіз дослідження понять «підприємництво», «бізнес» та «підприємець». Визначено законодавчі основи розуміння цих категорій в українському та зарубіжному законодавстві. Запропоновано розуміти категорію «підприємництво» як процес створення та управління підприємством з метою отримання прибутку, а «підприємець» – як особа, яка приймає на себе цей процес.

Окреслено та надано характеристику специфічним ознакам підприємництва: свобода та самостійність рішень суб'єкта, особиста зацікавленість та відповідальність, інноваційний характер діяльності, наявність фактора ризику.

Розглянуто економічні теорії до виділення функцій підприємництва та обґрунтовано висновок про виділення трьох основних: ресурсної, організаційної та творчої.

Наведено ключові характеристики підприємця та визначено, що взаємодія між підприємництвом і підприємцем сприяє зростанню бізнес-середовища, конкурентоспроможності та інновацій.

Обґрунтовано важливість підприємництва у економічному розвитку країни, зокрема, з позицій створення сприятливого бізнес-середовища, стимулятора інвестиційної діяльності та каталізатора інновацій.

Визначено, що сутність терміну «механізм» полягає у комплексі взаємопов'язаних елементів (умови розвитку, функції, принципи, форми та методи регулювання), які спільно працюють для досягнення результату. Визначено групи умов, сприятливість яких стимулює розвиток підприємництва: економічні передумови, політичні передумови, соціально-психологічні та правові передумови. Проведено компаративний аналіз класифікації підприємств в Україні та інших країнах світу. Зазначено, що як в Україні, так і закордоном виділяють мікро-, мале, середнє та велике підприємництво, однак критерії віднесення бізнесу до цих категорій відрізняється від країни до країни.

Проведено порівняльну характеристику складових механізмів розвитку підприємництва в країнах Європейського Союзу та в Україні: форми та інструменти підтримки, методи регулювання, умови розвитку та принципи.

Зазначено, що до основних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність підприємництва в Україні слід віднести: Конституцію України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні та ін.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. Проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища

Відмінність розвитку підприємництва в Україні та за кордоном полягає у різних економічних, політичних та культурних умовах, які впливають на підприємницьку активність. Війна, зокрема, має серйозний вплив на розвиток підприємництва, приводячи до зниження інвестицій, збоїв у виробництві та збуті, перерв у логістиці та загальної економічної нестабільності, що може призвести до зменшення підприємницької активності як в Україні, так і за кордоном.

При аналізі кількості суб'єктів господарювання слід відзначити, що малий бізнес складає основну частку у структурі підприємництва – 94,17%. В той же час, середній бізнес становить 5,64%, а великі підприємства лише 0,19% (рис. 2.1).

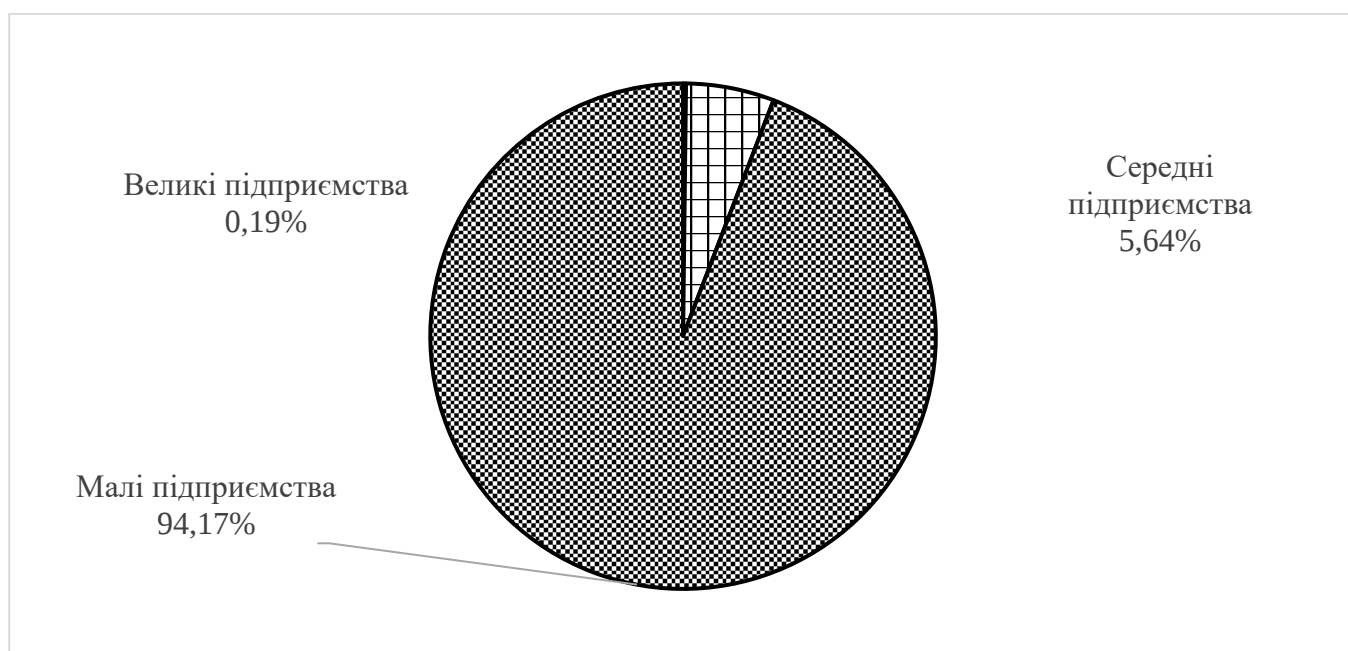

Рисунок 2.1 – Кількісна структура бізнесу України у 2022 році, %

Джерело: складено на основі [32]

Варто відзначити, що малий бізнес, одночасно, має найменшу частку реалізованої продукції, яка становить 19%, порівняно з 44% для середніх підприємств та 37% для великих (рис. 2.2).

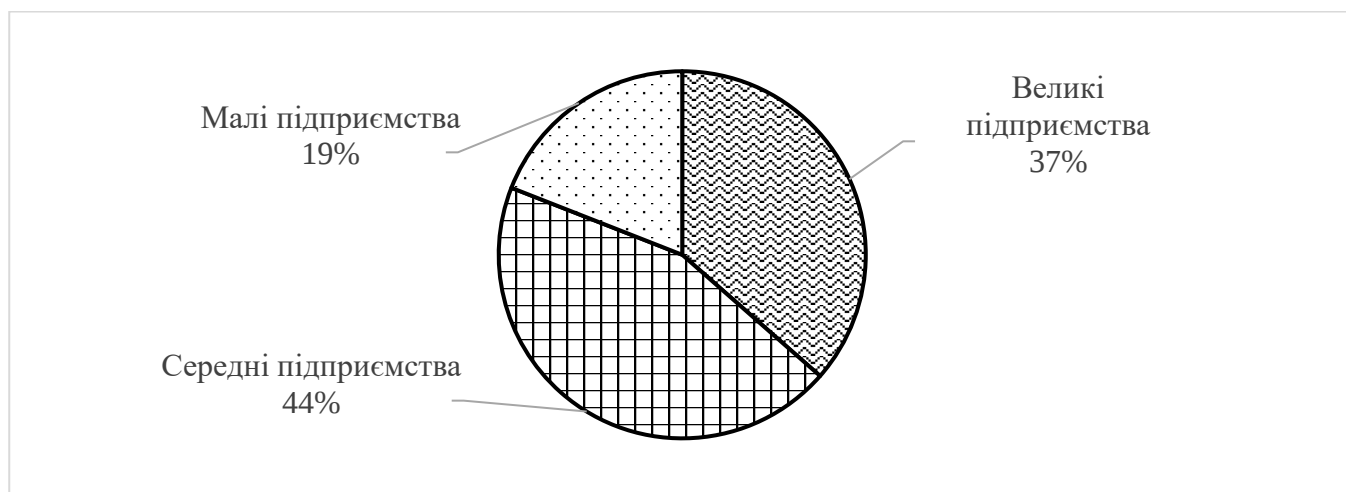

Рисунок 2.2 – Розподіл обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) за участю великих, малих та середніх підприємств України у 2022 році, у %

Джерело: складено на основі [32]

Доцільно відзначити, що малий бізнес відіграє вагомий роль у національній економіці шляхом не тільки створення конкурентного середовища для підприємництва, а й надання робочих місць для працевлаштування населення. Зокрема, у 2022 році кількість зайнятих у малому бізнесі складає 1429,7 тис. осіб, тобто 27% у структурі зайнятості (рис. 2.3).

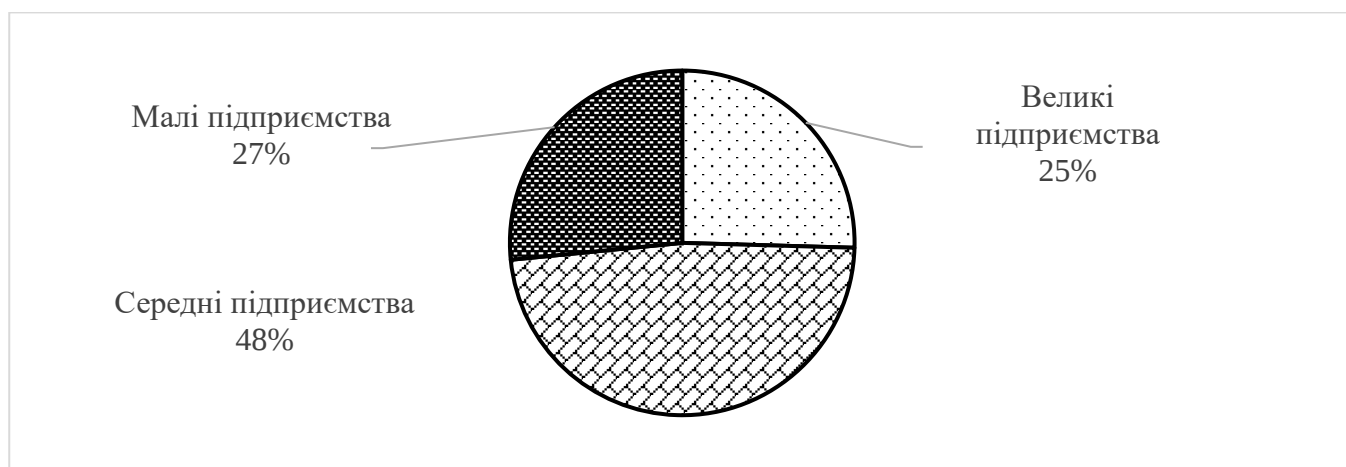

Рисунок 2.3 – Розподіл зайнятості за участю великих, малих та середніх підприємств України у 2022 році, у %

Джерело: складено на основі [32]

Враховуючи повномасштабну війну в Україні, ведення статистики підприємництва стало викликом для державної служби статистики. Але в цілому слід зазначити, що на початку 2023 року економіка України поступово відновлювалася, і прогнозується зростання ВВП на підставі 5%. Проте інфляція, яка передбачається знизитися до приблизно 6% до кінця 2023 року, продовжує становити виклик для підприємців, збільшуючи витрати та нестабільність. Український уряд вживає заходів для підтримки підприємництва під час воєнного конфлікту. До ініціатив входить програма «Доступні кредити», що надає фінансування підприємствам на деокупованих територіях, розширення програми на виробництво зброї та енергії, а також нові кредити для сільськогосподарських підприємств.

У 2023 році Україна отримала рейтинг Індексу Національного Підприємництва (NECI) на рівні 4,3, займаючи 29 місце серед 49 економік (рис. 2.4).

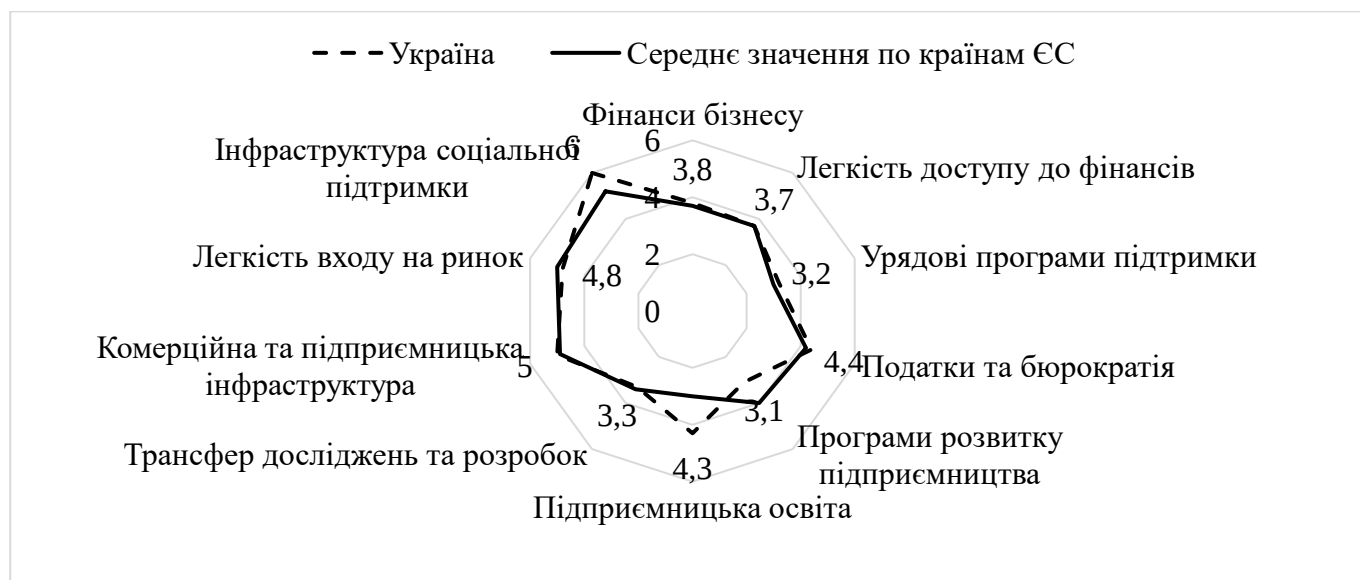

Рисунок 2.4 – Місце України у рейтингу національного підприємництва за складовими у 2023 році, балів

Джерело: складено на основі [107]

В звіті щодо рамок умов підприємництва GEM, всього чотири індикатори з них були оцінені як достатні або вище: підприємницька освіта, комерційна та професійна інфраструктура, соціальні та культурні норми підтримки підприємництва та інфраструктура соціальної підтримки для підприємництва, яка була визнана найсильнішою. Натомість, шість умов були оцінені як недостатні, із рейтингом

менше 4,0. Порівняно з іншими 49 економіками, найвищий рейтинг України був за підприємницькою освітою (10-е місце), тоді як найнижчий був за програмами урядової підтримки підприємницької діяльності (на 45-му місці) [107].

Аналіз впливу війни на український бізнес показує, що він загалом негативний, проте більшість підприємств продовжують свою діяльність і мають намір розвиватися у майбутньому. У період війни бізнес адаптується: багато підприємців починають працювати з іноземними клієнтами. Згідно з дослідженням Mastercard SME Index, майже 28% українських малих та середніх підприємств, які функціонують у воєнний час, вже розширили свою діяльність на закордонних споживачів. Інші 21% планують розпочати цей процес у майбутньому. На даний момент найбільш популярними ринками для українських підприємців є США (30%), Польща (27%), Німеччина (13%), Велика Британія (10%), Литва (10%) та Канада (10%). У перспективі, серед країн, які вони розглядають для подальшого розширення своїх продажів, найбільш популярними є Польща (61%), Болгарія (13%), Велика Британія (13%), Італія (11%) та Молдова (11%). Основними перешкодами для виходу на зовнішні ринки для українського МСБ є обмежений фінансовий ресурс (29%), недостатні професійні знання (27%) та нестача виробничих потужностей (12%) [28].

У результаті війни більшість підприємств відчули зниження активності, зокрема, зменшення кількості діючих підприємств, скорочення доходів і зниження кількості замовлень. Також спостерігається нестале завантаження, що зумовлене міграцією населення, зниженням платоспроможності громадян та економією на підприємствах. Багато компаній були змушені скоротити витрати, призупинити інвестиції та перевести працівників на часткову зайнятість.

Проте, криза також відкрила нові можливості для деяких підприємств. Деякі з них отримали нові замовлення через зменшення конкуренції або збільшення державних замовлень. Українські виробники скористалися девальвацією гривні та порушенням логістичних ланцюжків, щоб отримати конкурентні переваги на зовнішніх ринках. Бізнес став активніше шукати збут за кордоном, а також раціоналізував та шукав нові способи заробітку. Таким чином, хоча вплив війни на підприємництво виявився в основному негативним, деякі компанії змогли

адаптуватися і знайти нові шляхи для розвитку. Розвиваючи креативні та інноваційні стратегії, українські підприємства продовжують працювати над виходом із кризи та зміцненням своєї позиції на ринку (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Негативні та позитивні тренди у бізнесі України після введення воєнного стану

Негативні тренди	Позитивні тренди
Зниження кількості замовлень	Українські компанії активніше кооперують зусилля
Нестале завантаження, зокрема, через міграцію населення, зниження платоспроможності громадян, режим економії на підприємствах, секвестр місцевих і державного бюджетів	Українські виробники (на противагу іноземним) через девальвацію гривні та порушення логістичних ланцюжків отримали ширший збут та цінову перевагу
призупинення інвестицій, зменшення зарплат, переведення на часткову зайнятість, закриття збиткових напрямів	
Релоковані та підприємства на прифронтових територіях втратили певне обладнання й працівників	Бізнес переходить на виробництво продукту з високою доданою вартістю, шукає нішевий/ексклюзивний продукт
Руйнування енергетичної інфраструктури (порушення сталості роботи)	Світ став більш відкритим для українського бізнесу
Відтік професійних кадрів через мобілізацію та міграцію	Компанії активніше стали шукати збут за кордоном
Погіршення платіжної дисципліни (збільшення кількості боржників).	Бізнес оптимізується, раціоналізується, шукає нестандартні способи заробітку
Перехід постачальників на передоплату (гостра проблема для виробництв)	
Зниження активності бізнесу (зокрема зменшення кількості діючих підприємств)	Деякі компанії отримали нові замовлення (зокрема за рахунок зниження кількості конкурентів чи держзамовлень)
Скорочення доходів (маржинальності підприємств)	

Джерело: складено на основі [26]

За даними аналітичного звіту ЄБРР, 57% малих та середніх підприємств (МСП) продовжують свою діяльність, тоді як 37% зазнали скорочення діяльності. Щодо прибутків, 6% підприємств повідомили про їхню повну зупинку. У 22% МСП зменшилася кількість персоналу. Варто відзначити, що прибуток не зменшився для 12% підприємств, а для 17% він скоротився на 1-25%, для 43% – на 26-50%, для 12% – на 51-75%, та для 16% – на 76-100% [26].

Так, більшість керівників промислових підприємств висловлюють упевненість у своїй здатності забезпечити неперервне функціонування свого бізнесу. Проте, рівень

прибутку в компаніях лише дозволяє зберегти колектив та здійснити необхідні витрати. У багатьох випадках прибутковість або відсутня, або дуже низька.

За даними звіту, середнє скорочення прибутку різних галузей відрізняється:

- у промисловості в середньому відзначено скорочення прибутку на рівні 45,0%;
- у сфері послуг середнє значення скорочення прибутку становить 38,8%.

Щодо регіонального аспекту, середні скорочення прибутку в різних регіонах показують такі результати:

- у Центральному регіоні України середнє скорочення прибутку складає 51,6%;
- на Заході України це значення становить 37,4%;
- на Південному сході України середнє скорочення прибутку дорівнює 39,4%.

За аналітичним звітом ЄБРР щодо скорочення персоналу відзначається наступний розподіл:

- 45% підприємств не скоротили персонал;
- 21% скоротили персонал на 1-25%;
- 24% скоротили персонал на 26-50%;
- 4% скоротили персонал на 51-75%;
- 6% скоротили персонал на 76-100%.

Загальне середнє скорочення персоналу складає 22%. За регіональним аспектом, середнє скорочення персоналу у різних регіонах наступні:

- у Центральному регіоні України середнє скорочення персоналу складає 27,2%;
- на Заході України це значення становить 16,4%;
- на Південному сході середнє скорочення персоналу дорівнює 23,8% [26].

Згідно з опитуванням, у якому взяли участь понад 150 українських суб'єктів підприємництва, наступні фактори впливають на бізнес-середовище і викликають проблеми для підприємств:

- зменшення попиту та втрата ринків збуту 77%;

- зростання витрат, зокрема збільшення комунальних платежів та вартості сировини 70%;
- зниження продуктивності праці через постійні тривоги та обстріли 68%;
- неможливість прогнозування через невизначеність умов 68%;
- неможливість підвищення рівня зарплати персоналу 55%;
- руйнування логістичних ланцюжків 52%;
- брак коштів на оплату праці 50%;
- брак оборотних коштів і відсутність доступу до кредитів 44%;
- дефіцит сировини 35%;
- втрата доступу до вузькоспеціалізованих фахівців 27%;
- неспроможність обслуговувати кредити 14%;
- втрата частини активів 14%;
- потреба у заміні російського програмного забезпечення 12%;
- перевірки органів контролю 6%;
- брак необхідних знань та навичок для переорієнтації бізнесу у воєнних умовах 3%;
- послаблення корпоративної культури через перехід на онлайн 3%;
- інші фактори 11%;
- немає проблем 1%.

Спостерігається відмінність у проблемах промислового підприємництва та бізнесу, що займається наданням послуг (рис. 2.5). Аналіз показує, що промисловий сектор та сфера послуг в Україні стикаються з різними проблемами, які впливають на їхню діяльність. Зокрема, промисловість зазнає наступні проблеми: руйнування логістичних ланцюжків у 67% опитуваних, зниження продуктивності праці через тривоги та обстріли у 65% опитуваних, неможливість прогнозування через невизначеність у 64% опитуваних, брак оборотних коштів та доступу до кредитів у 51% опитуваних, неможливість підвищення рівня зарплати персоналу у 51% опитуваних, дефіцит сировини у 49% опитуваних, та брак коштів на оплату праці у 42% опитуваних. У сфері послуг проблеми представлені наступним чином: руйнування логістичних ланцюжків у 37% опитуваних, зниження продуктивності

праці у 71% опитуваних, неможливість прогнозування та стратегування через невизначеність у 72% опитуваних, брак оборотних коштів та доступу до кредитів у 36% випадках, неможливість підвищити рівень зарплати персоналу у 58% випадках, дефіцит сировини у 21% випадках, та брак коштів на оплату праці у 57% випадках. Ці проблеми різного характеру та ступеня впливу, проте вони відображають загальні виклики, з якими стикаються підприємства обох секторів в умовах економічної нестабільності та воєнного конфлікту.

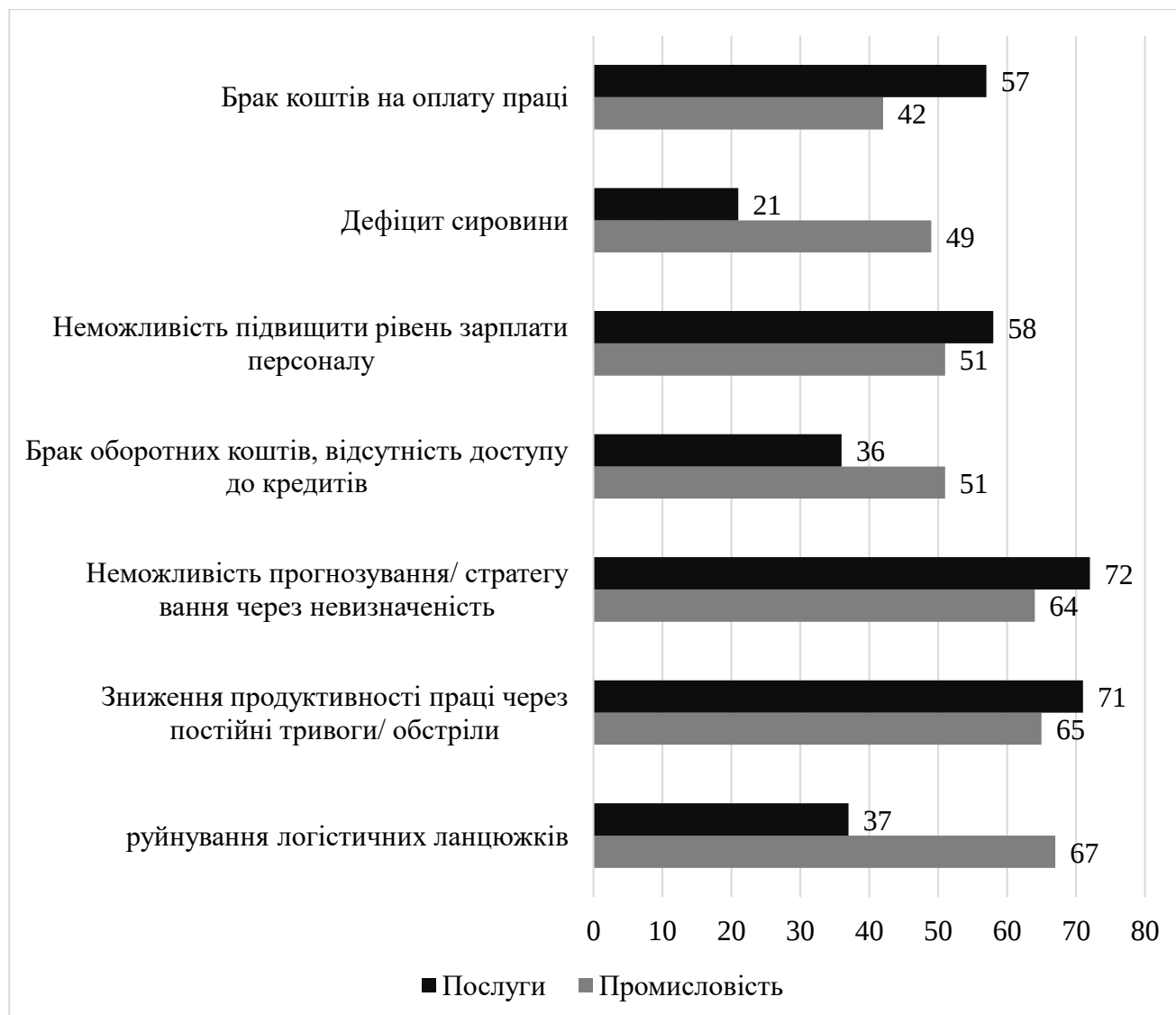

Рисунок 2.5 – Відмінності у проблемах малого та середнього бізнесу України у сферах промисловості та у сферах послуг у 2023 році, % опитуваних ЄБРР

Джерело: складено на основі даних [26]

Відмінність спостерігається і за розміром бізнесу. Так, малий бізнес має більше проблем у діяльності (рис. 2.6).

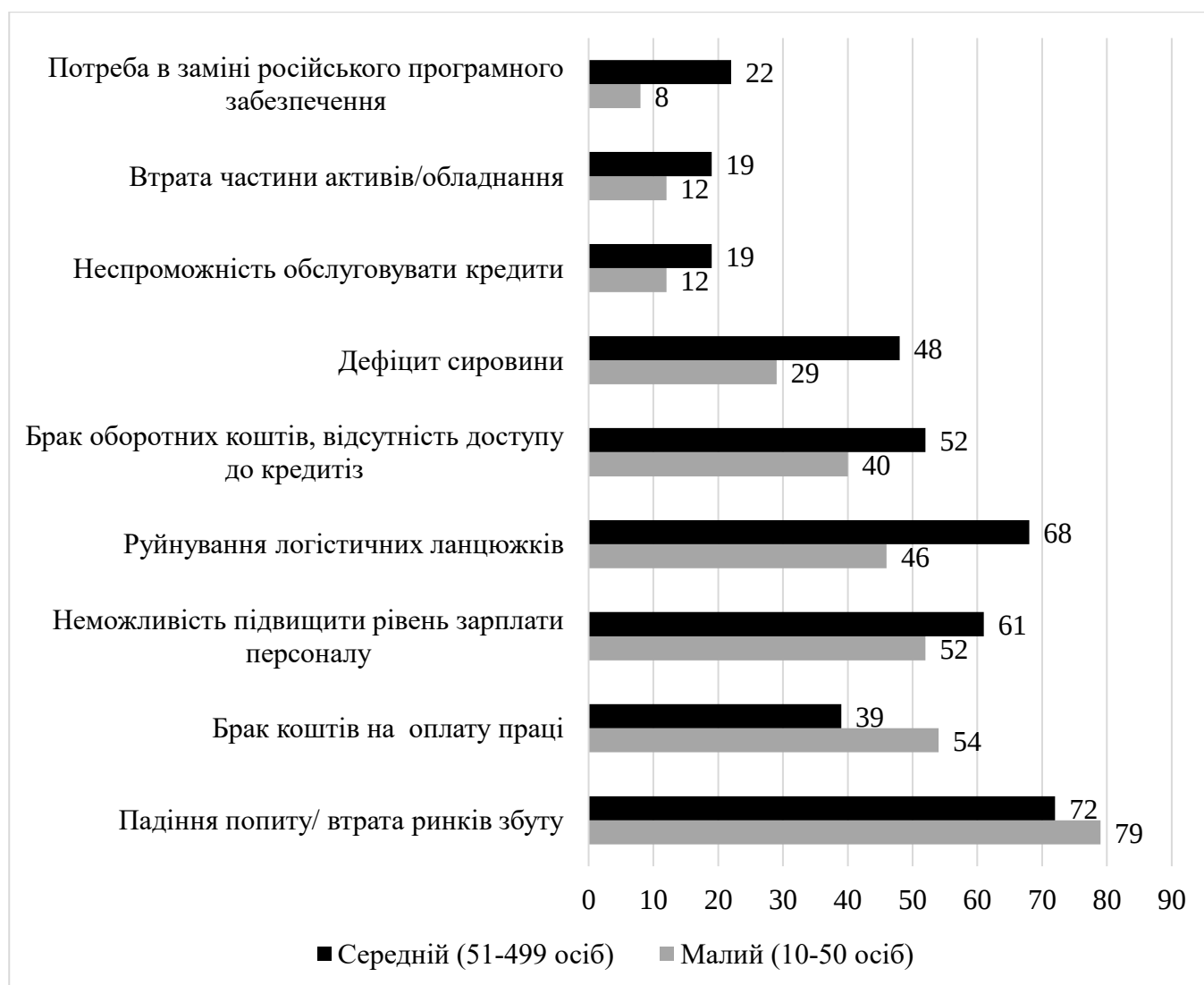

Рисунок 2.6 – Відмінності у проблемах малого та середнього бізнесу України у 2023 році, % опитуваних ЄБРР

Джерело: складено на основі даних [26]

Проте, як і у випадку зі відновленням попиту, проблему порушених логістичних ланцюгів не можна вважати повністю вирішеною. Згідно з шостим місячним опитуванням українських підприємств, проведеним Інститутом економічних досліджень та політичної консультації в жовтні 2022 року, проблеми логістики залишаються актуальними для 41% підприємств і становлять третю за поширеністю проблему підприємців [98].

Відтоді як росія розпочала масштабне обстрілювання критичної інфраструктури України, що підкреслило проблему перебоїв у постачанні електроенергії, води та тепла, логістика стала другою найпоширенішою проблемою.

Проблеми з імпортом товарів в Україну, згідно з опитуванням, були важливими для приблизно 15% опитаних підприємств. Серед респондентів проблеми з імпортом також згадувалися значно рідше, але ці проблеми очевидно потребують уваги та відповіді від влади [98].

Таблиця 2.1 – Проблеми, з якими зіткнулися підприємства різних розмірів під час війни в Україні у 2023 році за опитуванням Інституту економічних досліджень і політичних консультацій, % опитуваних

Проблеми	Всі підприємства	Мікробізнес	Малий бізнес	Середній бізнес	Великий бізнес
Зростання ціни на сировину	70	73	70	72	67
Відключення електро, водо чи теплопостачання	51	41	41	53	65
Труднощі з логістикою сировини/товарів на українській території	41	29	43	42	43
Небезпека для роботи	33	16	32	35	37
Зниження попиту на товари/послуги	29	43	33	23	27
Порушення ланцюга поставок	28	20	22	30	35
Державне регулювання курсу валют	25	16	28	24	25
Відсутність обігових коштів	23	31	26	20	19
Відсутність робочої сили через військову мобілізацію та/або вибуття працівників	16	2	14	23	15
Відсутність палива	13	27	12	9	13
Пошкодження майна або матеріальних цінностей внаслідок бойових дій	6	10	5	4	7
Корупція	1	0	0	1	2
Немає проблем	1	0	1	2	3

Джерело: складено на основі даних [51]

Війна в Україні має найбільший вплив на малі та середні підприємства, які розташовані біля зон бойових дій на сході, півночі та півдні країни. Ці підприємства змушені були релокуватися в більш безпечні західні регіони України для збереження працівників, обладнання та відновлення своєї діяльності.

Серед специфічних проблем, що виникають у релокованого бізнесу, слід відзначити наступне: втрата частини виробничих потужностей, що включає втрату обладнання та персоналу; нестача коштів для оплати орендованих приміщень,

оскільки оплата починається з моменту підписання контракту, але переїзд зазвичай займає 1,5-2 місяці; завищені ціни на товари та послуги в новому місці; труднощі з монтажем обладнання через відсутність необхідної техніки та кваліфікованих фахівців; перевірки з боку органів контролю, таких як Держспоживслужба та ДСНС; значні інвестиції у обладнання приміщень для відповідності вимогам держави; незадовільний стан вільних приміщень для оренди, що включає відсутність ремонту та недоліки інфраструктури; вимога самостійно інвестувати значні суми грошей у орендовані приміщення; дезорієнтація керівників у новому місці через відсутність мережі зв'язків та інформаційного центру для релокованого бізнесу; труднощі з пошуком приміщень для оренди, бо у деяких випадках влада надає приміщення далеко не всім малому та середньому бізнесу [51].

Крім того, українські підприємці визначили низку першочергових завдань, над якими працюють:

- розширення клієнтської бази та цільової аудиторії – 63%;
- адаптація стратегії та спрямованості бізнесу до поточних потреб ринку – 25%;
- пошук нових логістичних шляхів і постачальників – 23%;
- пошук фінансування/інвестицій або нових партнерів – 22%;
- вихід на міжнародний ринок – 21%.

За прогнозами, якщо війна триватиме ще шість місяців, 79% МСП вважають, що зможуть продовжувати свою діяльність у поточному форматі. Однак, якщо конфлікт триватиме ще рік або більше, лише 62% респондентів вважають, що зможуть працювати далі у такому ж форматі.

Незважаючи на надзвичайно складні умови та нестабільну ситуацію, за даними опитувань, більше половини респондентів, а саме 76% підприємців, планують розширювати свій бізнес, з них:

- 28% прагнуть розширити свою географію присутності;
- 26% планують відкривати нові сфери бізнесу;
- 25% хочуть змінити свою стратегію на зовнішній ринок;
- 21% збільшить кількість працівників [98].

Варто також зазначити, що підприємці планують розширювати бізнес за рахунок власних коштів, лише 33% респондентів розраховують на кредити та гранти. Однак, ділові очікування та настрої українських підприємців погіршується (рис. 2.7). Так, середнє значення для України за період 2017-2023 роки становило -10,81 пункту з мінімальним значенням -36,37 пункту в 2 кварталі 2022 року та максимумом -1,41 пункту в 3 кварталі 2019 року. При цьому з 2 кварталу 2022 року до 2 кварталу 2023 року настрої покращувалися і показник зріс з -15,19 до 7,01, однак починаючи з 3 кварталу очікування підприємців стали більш негативними і на кінець досліджуваного періоду складають -10,44 балів [22].

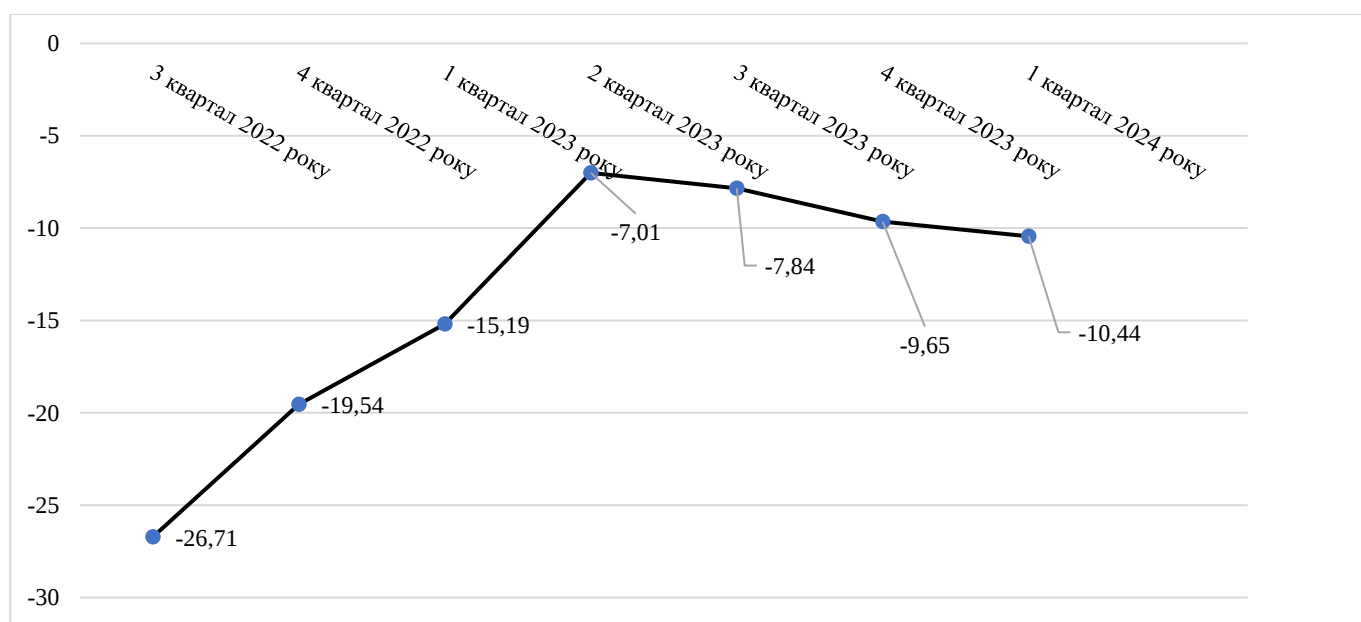

Рисунок 2.7 – Тенденції ділових очікувань українських підприємців за 2022- 2024 роки, бали

Джерело: складено на основі: [22]

Звісно, в умовах воєнного стану очікувати значного відновлення економіки немає підстав. Але бізнес-спільнота України розраховує на рішучі дії уряду щодо стабілізації економіки та підтримки бізнесу.

В ЄБА вважають, що держава має суттєво зменшити свою роль у бізнесі та переглянути існуючі інструменти регулювання та контролю на актуальність та ефективність. На сьогодні в Україні діє трохи менше 1000 інструментів державного регулювання бізнесу, які негативно впливають на підприємництво [100].

Підсумовуючи, зазначимо, що війна росії в Україні сильно впливає на український бізнес, особливо той, що розташований у зонах конфлікту на сході, півночі та півдні країни.

Багато з цих підприємств були змушені переїхати в безпечніші західні регіони України, щоб зберегти своїх працівників, обладнання та відновити свою діяльність. Незважаючи на це, підприємці активно розглядають можливості розширення своїх бізнесів, зосереджуючись на адаптації до змін у ринкових умовах та підтримці від уряду. Важливою є також необхідність перегляду державного регулювання бізнесу для покращення економічного клімату в країні. В умовах воєнного стану важко очікувати значного відновлення економіки, проте бізнес-спільнота України розраховує на рішучі та ефективні дії уряду щодо стабілізації економіки та підтримки бізнесу.

2.2. Дослідження міжнародних практик розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів

Із загостренням війни в Україні вартість продовольства, сировини та енергоносіїв, і без того високі через пандемію COVID-19, продовжує суттєво зростати. Напередодні скоординованих дій на рівні ЄС, уряди ЄС почали впроваджувати політику підтримки компаній, які постраждали від зростання цін, а також тих, які мають комерційні зв'язки з Україною, росією чи білоруссю. Компанії країн ЄС постраждали від зростання цін на енергоносії через війну в Україні. Деякі з них гостро постраждали через тісні ділові зв'язки з українськими, російськими чи білоруськими компаніями. Уряди почали впроваджувати політику, щоб допомогти цим компаніям протистояти цим викликам. Крім того, були запроваджені спеціальні заходи для підтримки секторів, які постачають товари чи послуги першої необхідності, особливо в сільському господарстві [111]. Серед ключових заходів слід виділити наступні:

- субсидії, зниження податків і скасування плати, пов'язаної з енергією, допомагають компаніям у всій економіці;
- субсидії та заходи для полегшення доступу до фінансування були запроваджені для підтримки компаній, які постраждали від війни, безпосередньо через їхні комерційні відносини з Україною, росією чи білоруссю або опосередковано через різке зростання витрат і втрату обороту;
- у кількох випадках схеми скороченої роботи поширювалися на компанії, які особливо постраждали від війни;
- інший набір заходів, включаючи субсидії та зниження податків, спрямований на сільськогосподарські компанії з метою забезпечення достатнього продовольчого забезпечення. У кількох країнах-членах ЄС транспортний сектор також був виділений для допомоги.

Оскільки зростання цін на паливо та енергію впливає на всі компанії, уряди країн-членів ЄС і Норвегії запровадили тимчасові заходи, щоб полегшити економічний тягар споживання енергії для всіх компаній. Найпоширенішими заходами є зменшення податкових зобов'язань і прямі субсидії, тоді як кілька держав-членів скасували плату, пов'язану з енергією (табл. 2.2) [111].

Таблиця 2.2 – Огляд загальних заходів підтримки компаній країн ЄС у 2021- 2023 роках

Захід політики	Країна
Зменшення податкових зобов'язань	Бельгія, Кіпр, Німеччина, Італія, Нідерланди, Словенія
Прямі субсидії	Бельгія, Франція, Греція, Люксембург, Словенія
Скасування плати за енергоносії	Австрія, Греція

Джерело: складено на основі [103]

Кілька держав-членів тимчасово зменшили податкові зобов'язання за споживання енергії. У Бельгії податок на додану вартість (ПДВ) на електроенергію та природний газ було знижено з 21% до 6% до вересня 2022 року. У 2022 році введено додаткова знижка на податки на енергію в Нідерландах, коли компанії платитимуть на 225 євро менше податку (з ПДВ). В Італії податковий кредит на споживання газу

зріс з 20% до 25% у другому кварталі 2022 року; для компаній з високим рівнем споживання природного газу також надається податковий кредит у розмірі 10% на перший квартал 2022 року. Компанії в Словенії також отримують прибуток від нижчих акцизів на електроенергію.

Інші країни-члени тимчасово знизили ставку податку на пальне. Це стосується Кіпру, де введено зниження на 8,30 цента за літр дизельного палива та бензину та зниження на 6,4 цента за літр мазуту. У Німеччині ставку податку знизили на 29,55 цента за літр для бензину, на 14,04 цента за літр для дизельного палива, на 6,16 цента за кілограм для природного газу та на 12,66 цента за літр для рідкого газу [111].

Ще одним часто застосовуваним заходом протидії зростанню цін на енергоносії є прямі субсидії. Франція, Люксембург і Словенія надають тимчасові субсидії, які покривають відсоток витрат на енергію, але право на отримання цих субсидій залежить від порогових значень, які визначають, наскільки значними є витрати на енергію для компанії, і від фактичного збільшення витрат на енергію.

У Франції та Люксембурзі субсидії покривають від 30% до 70% будь-яких додаткових витрат, окрім подвоєння цін на природний газ та електроенергію. У Франції охоплюваний відсоток змінюється залежно від падіння валового операційного прибутку, від того, чи мала компанія негативний прибуток, і від того, чи компанія належить до секторів, найбільш схильних до міжнародної конкуренції. У Люксембурзі загальна вартість усіх заходів становить 827 млн євро на 2022- 2023 роки [103].

Словенські компанії отримують одноразову компенсацію в розмірі до 60% збитків, спричинених зростанням цін на енергоносії. Аграрні компанії отримують подальші субсидії для протидії високим цінам на енергоносії та мінеральні добрива, які розраховуватимуться пропорційно розміру їхньої землі.

Греція вирішила надавати субсидії на електроенергію та природний газ на основі споживання мегават-години (МВт-год) без обмеження споживання. З січня по березень 2022 року компанії отримували субсидію на електроенергію в розмірі 65 євро за МВт-год; у квітні субсидія зросла вдвічі.

Греція також надає додаткову субсидію в розмірі 100 євро за МВт-год, яку отримують мікропідприємства, малі та середні підприємства та пекарні. Додаткова субсидія поширюється на 1 160 000 компаній і має орієнтовну вартість 35 млн євро на квітень 2022 року.

Австрія тимчасово призупинила сплату двох зборів, які споживачі електроенергії сплачують на додаток до своїх індивідуальних тарифів: «фіксована ставка на зелену електроенергію» та «внесок на стимулювання використання зеленої електроенергії». Ці збори спрямовані на сприяння виробництву зеленої електроенергії, але через надлишок доходів у 2021 році це фінансове полегшення не вплине на подальше розширення використання відновлюваних джерел енергії. Плата становила в середньому близько 110 євро на домогосподарство в 2021 році з різницею залежно від індивідуального споживання енергії. Так само Греція призупинила плату за користування комунальними послугами з листопада 2021 року по березень 2022 року [103].

У кількох державах-членах були розроблені заходи для підтримки компаній, які сильно постраждали від поточної економічної ситуації, зазнали різкого зростання витрат і різкого скорочення обороту. Це переважно прямі субсидії та підтримка доступу до фінансування. Подібний набір інструментів застосовується до компаній, які більш безпосередньо постраждали від війни через їхні комерційні зв'язки з Україною, росією чи білоруссю. Ці заходи були добре сприйняті соціальними партнерами, навіть незважаючи на те, що партнери не були залучені до етапів розробки та впровадження. Табл. 2.3 містить огляд цих заходів підтримки для компаній, які безпосередньо постраждали від війни, за країнами [111].

Таблиця 2.3 – Огляд заходів підтримки компаній країн ЄС, які безпосередньо постраждали від війни у 2022-2023 роках

Захід політики	Країна
Прямі субсидії та доступ до фінансування	Франція, Німеччина, Італія, Норвегія
Розширення скорочених схем роботи	Франція, Румунія
Поради для компаній	Чехія

Джерело: складено на основі [103]

Франція та Німеччина розширили діючі гарантовані державою кредити для покриття компаній, які постраждали від війни в Україні. У Франції кредит покриває до 15% середньорічного обороту компаній за останні три роки. У Німеччині широкомасштабна схема гарантій доступна для компаній, які вимагають гарантії понад 50 млн євро (20 млн євро в структурно слабких регіонах) за угодою між федеральним урядом і землями. Малі та середні компанії можуть отримати гарантії на суму менше 2,5 млн євро від федеральних земель.

Італія запровадила два конкретні заходи для підтримки компаній, які мають тісні комерційні зв'язки з Україною, росією чи білоруссю. Малі та середні підприємства, які зіткнулися з втратою обороту та зростанням вартості сировини, можуть отримати грант у розмірі до 400 000 євро. Загалом на цей захід виділено 130 млн євро. Інші компанії, які мають міцні комерційні зв'язки з цими країнами, можуть отримати фінансування за субсидованою ставкою 10% базової ставки ЄС.

Уряд Норвегії виділив 55 млн норвезьких крон (5,5 млн євро) на покриття до 400 000 євро або 80% контрактів з українськими, російськими та білоруськими клієнтами, які не вдалося виконати через війну. Ці заходи розроблені спеціально для компаній, які сильно покладаються на ці країни як на ділових партнерів. Інший набір заходів передбачає виділення 550 млн норвезьких крон (55 млн євро) на допомогу компаніям у Східному Фінмарку, регіоні на кордоні з росією, де компанії можуть особливо постраждати від санкцій, з позиками для фінансування інвестицій у будівлі, операційне обладнання та сільське господарство, включаючи витрати на розвиток навичок [111].

Франція та Румунія продовжили свої існуючі схеми скороченої роботи через війну в Україні. У Франції схема довгострокової часткової діяльності (APLD) тепер охоплює компанії, на діяльність яких вплинула війна в Україні. APLD призначений для заміни схеми часткового безробіття для компаній, які зіткнулися з тривалим скороченням активності. У Румунії виплату допомоги з технічного безробіття для компаній, діяльність яких постраждала від COVID-19, поширили на тих, хто постраждав від війни в Україні або санкцій, накладених на росію. Уряд Чехії вжив низку заходів для допомоги компаніям, які експортують продукцію в Україну та

росію. Окрім безкоштовного аналізу ситуації в компанії та підготовки альтернативних експортних планів, компанії можуть скористатися серією семінарів, на яких нададуть інформацію про поточні заходи та інші експортні можливості.

Окрім порушення ланцюгів постачання продовольства та палива, війна в Україні вплинула на ключові ресурси сільськогосподарської галузі, такі як добрива та фуражі. У відповідь на ці збої кілька держав-членів ЄС і Норвегія запровадили заходи, спрямовані на збереження продовольчих поставок. Деякі уряди також розробили заходи для підтримки інших основних служб, включаючи транспортний сектор і будівельні та громадські компанії [103].

Уряд Швеції виділив додаткову підтримку для сільського господарства та рибальства на суму 1,6 мільярда шведських крон (155 млн євро). Інший окремий захід у розмірі 300 млн шведських крон (29 млн євро) був запроваджений, згідно з яким свинарські та птахівничі компанії та тепличні компанії можуть отримати фінансову підтримку в розмірі до 200 000 шведських крон (19 200 євро) залежно від кількості тварин, які вони мають. свинарство та птахівництво та на виробничих площах для тепличних підприємств. Виробники у сільському господарстві, лісовому господарстві та аквакультурі також отримають вигоду від зниження податку на дизельне паливо, яке використовувалося з 1 січня 2022 року до 30 червня 2023 року.

Італія виділила 20 млн євро на підтримку малих і середніх сільськогосподарських підприємств, які мають комерційні відносини з Україною, росією чи білоруссю, які відчули зниження обороту та зростання вартості сировини.

Фермери Греції отримають вигоду від знижених податкових ставок на дизельне паливо та добрива, а тваринники матимуть право на субсидію на вартість кормів для тварин. Субсидія покриє 2% їхнього обороту, до 35 000 євро. Щоб уникнути корупції, усі грецькі компанії повинні декларувати свої наявні запаси сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, таких як добрива, корми для тварин, зернові культури, борошно та рослинні олії.

Фінські агровиробники отримають відшкодування податку на загальну суму 45 млн євро. Допомога в розмірі 27 млн євро буде надана свинарству та птахівництву,

тепличному виробництву, зберіганню продукції садівництва, оленярству та рибальству.

У Норвегії сільськогосподарська та теплична галузь отримала вигоду від субсидій, що покривають 55% витрат на електроенергію понад 0,70 норвезьких крон (0,07 євро) за кВт-год у грудні 2021 року, і отримують вигоду від субсидій, що покривають 80% цих витрат із січня 2022 року до березня 2023 року. У Мальті імпортери зерна матимуть право на екстрені кошти та доступ до національного сховища пшениці. Крім того, 4 млн євро буде надано фермерам і тваринникам, щоб допомогти їм впоратися зі зростанням витрат [111].

Щоб компенсувати додаткові витрати через війну в Україні, сектори рибальства та аквакультури Іспанії отримують 50 млн євро. Європейська комісія профінансує 70% пакету допомоги, а уряд Іспанії профінансує решту 30%. Крім того, уряд Іспанії надасть власникам компенсацію від 1551 до 35 000 євро за рибальське судно (табл. 2.4).

Зростання цін на паливо та сировину через війну в Україні вплинуло на інші ключові сектори, зокрема транспортний. Італія встановила податковий кредит для транспортних компаній, щоб компенсувати їм 28% витрат на дизельне паливо в першому кварталі 2022 року [103].

Таблиця 2.4 – Спрямування заходів країн ЄС на розвиток підприємництва в умовах сучасних викликів

Країна	Заходи
Франція	Франція продовжила програму APLD для компаній, що постраждали від війни в Україні, замінивши схему часткового безробіття.
Румунія	Румунія розширила допомогу з технічного безробіття на компанії, що постраждали від війни чи санкцій проти Росії.
Чехія	Чехія надає підтримку компаніям, які експортують в Україну та Росію, включаючи безкоштовний аналіз та семінари.
ЄС та Норвегія	ЄС та Норвегія вживають заходи для збереження продовольчих поставок.
Італія, Греція, Фінляндія, Норвегія	Італія, Греція, Фінляндія, Норвегія та Іспанія надають фінансову підтримку та субсидії для аграрного сектору.
Італія	Італія надає податковий кредит транспортним компаніям.

Джерело: складено на основі [80; 120; 117; 60; 85]

Франція також запровадила заходи фінансової підтримки сектору автомобільного транспорту та комплексні заходи для підтримки будівельних і

громадських компаній. Компанії в транспортному секторі отримуватимуть фіксовану ставку залежно від типу та кількості транспортних засобів, починаючи з 300 євро за транспортний засіб.

Щоб підтримати будівельний сектор, який відчуває дефіцит сировини та зростання цін на постачання, у контракти про державні закупівлі у Франції будуть внесені зміни, щоб забезпечити безперервне надання послуг; державним суб'єктам рекомендовано призупинити договірні штрафи та включити положення про перегляд цін у всі майбутні договори про державні закупівлі. Крім того, інформація про ціни на сировину оновлюватиметься частіше, а підрозділи, створені під час кризи COVID- 19, будуть відновлені, щоб забезпечити форум для консультацій з питань, що стосуються будівельної галузі. Оскільки зростання цін на недорожнє дизельне паливо є помітною проблемою, скасування податкової пільги на недорожнє дизельне паливо, яка мала набути чинності 1 січня 2023 року, відкладено. Крім того, 80 млн євро було виділено на часткову компенсацію малим і середнім підприємствам, які займаються громадськими роботами, за підвищення ціни на недорожнє дизельне паливо.

Війна в Україні викликала потрясіння у світовій економіці, яка вже намагалася оговтатися від наслідків пандемії COVID-19. У відповідь країни-члени ЄС запровадили як загальноекономічну, так і більш цілеспрямовану політику. Декілька країн включили положення, які змінюються за місяцями або залежно від ціни чи рівня споживання, що свідчить про те, що уряди підготували ці заходи, знаючи, що умови швидко змінюватимуться та непропорційно вплинуть на сегменти економіки [111].

Як повідомляється, у третині держав-членів прямі субсидії та зниження податків використовувалися як перші заходи для надання допомоги компаніям у всій економіці, які зіткнулися зі зростанням цін на енергоносії.

Багато економік показують певне поліпшення, зокрема в певних елементах підприємницького середовища, але деякі інші елементи відзначаються погіршенням. У зв'язку із складністю оцінки змін національних підприємницьких середовищ країн та їх порівняння між собою, у 2021 році GEM розраховано інтегральний індекс якості підприємницького середовища певної економіки – Індекс національного підприємництва (рис. 2.8). Індія має швидкозростаюче середовище для

підприємництва, так само як і Литва та Китай.

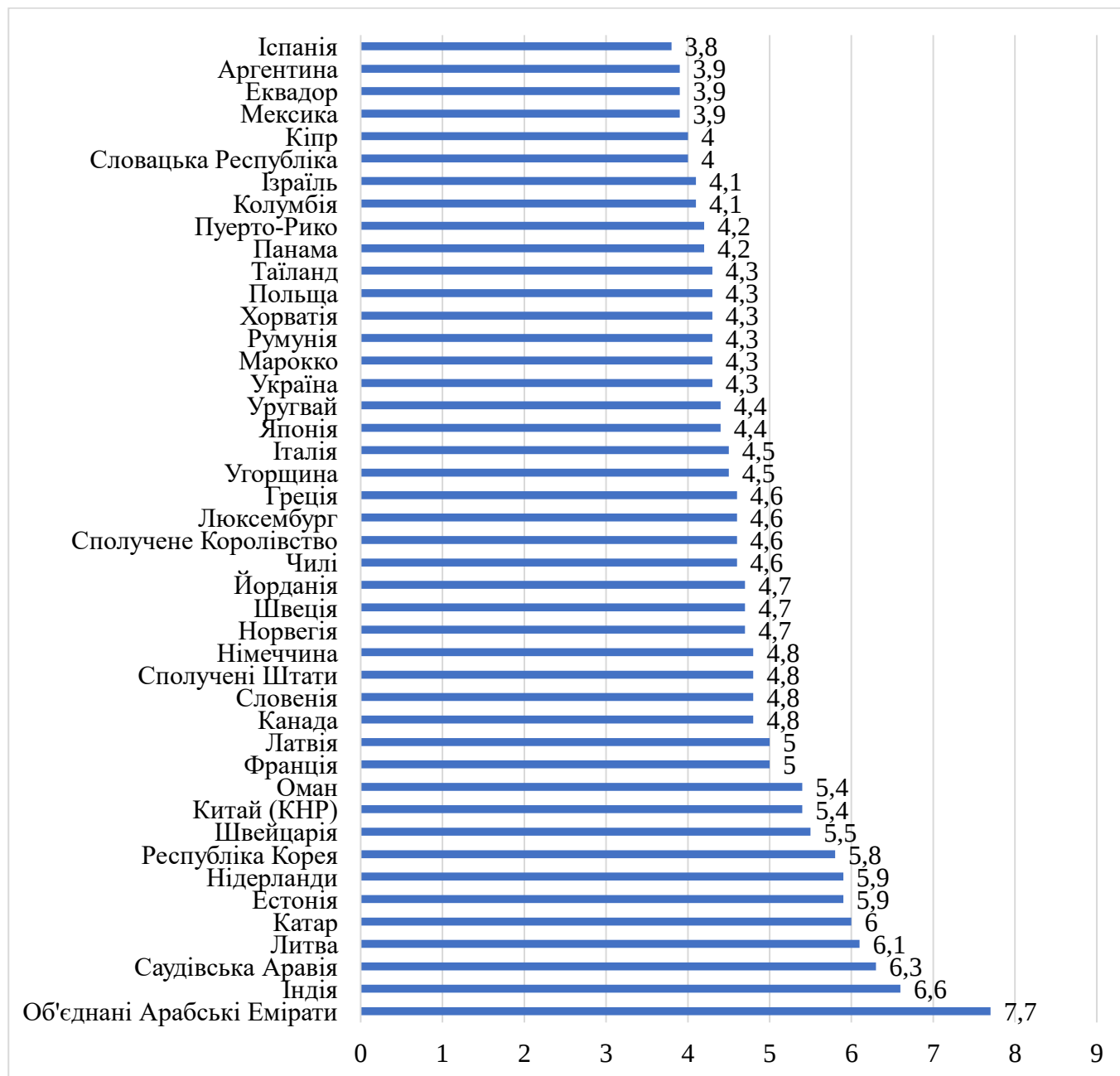

Рисунок 2.8 – Індекс національного підприємництва країн світу у 2023 році (за методикою GEM), бали

Джерело: складено на основі [107]

Кожна з цих країн може запропонувати відносно недороге підтримуюче середовище для створення нового бізнесу. Китай та Індія обидва входять до топ- 10 рейтингу, причому Індія піднялася з четвертого місця в 2022 році на друге в 2023 році, тоді як Китай зайняв десяте місце, піднявшись з 11-го. Литва покращилася з шостого місця в 2022 році на четверте в 2023 році, і в топ-10 їй приєдналася

Естонія того ж рівня. Таким чином, високий рівень доходу не є гарантією позитивного середовища для початку бізнесу, так само як низький рівень доходу не заважає досягненню якісного середовища для створення та розвитку бізнесу. Для 21 з цих 41 економіки зміна балу ІНД була менше 5% від їхнього балу у 2022 році. Найбільші відносні зростання балів ІНД спостерігалися в Польщі та Омані, найбільші відносні зниження – в Ізраїлі та Ірані. В результаті Ізраїль та Оман практично обмінялися місцями в таблиці лідерів ІНД, де Оман піднявся з 38-го на 11-е місце, а Ізраїль впав з 12-го на 38-е. Декілька економік Латинської Америки та Карибських островів мають підприємницькі середовища, які повільно поліпшуються, включаючи Аргентину, Мексику, Пуерто-Рико, Бразилію та Чилі, хоча Колумбія, здається, крокує назад у 2023 році. Нарешті, якщо ІНП з балом 5,0 може бути достатньо підтримуючим підприємницьким середовищем, декілька розвинених економік у Європі та Північній Америці помітили, що їх підприємницькі середовища змінилися з більш ніж достатніх на менш ніж достатні у 2023 році. До них відносяться Канада, Швеція, Норвегія, Німеччина та Сполучені Штати, і як Франція, так і Латвія дуже близькі до їхнього приєднання.

Індикатор бізнес-опитування надає інформацію про ступінь оптимізму чи песимізму, який відчувають менеджери бізнесу щодо перспектив своїх компаній, на основі опитувань громадської думки про розвиток виробництва, замовлення та запаси готової продукції та загальну економічну ситуацію компанії.

При цьому дослідження ділових настроїв країн світу (рис. 2.9) показали, що більшість країн ЄС мають песимістичні настрої стосовно майбутнього розвитку підприємництва. Так, середнє значення у Єврозоні складає -7,43 бали. Безумовно, українські підприємці також негативно оцінюють тренди розвитку бізнесу в країні, що підтверджується від'ємними балами ділових очікувань -10,44 бали. Разом з тим, ряд країн (Китай, США, Великобританія) суттєво виділяються серед інших країн позитивними діловими очікуваннями.

Отже, вивчення міжнародного досвіду щодо розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів є надзвичайно важливим у контексті пошуку ефективних стратегій інноваційного росту та сталого розвитку.

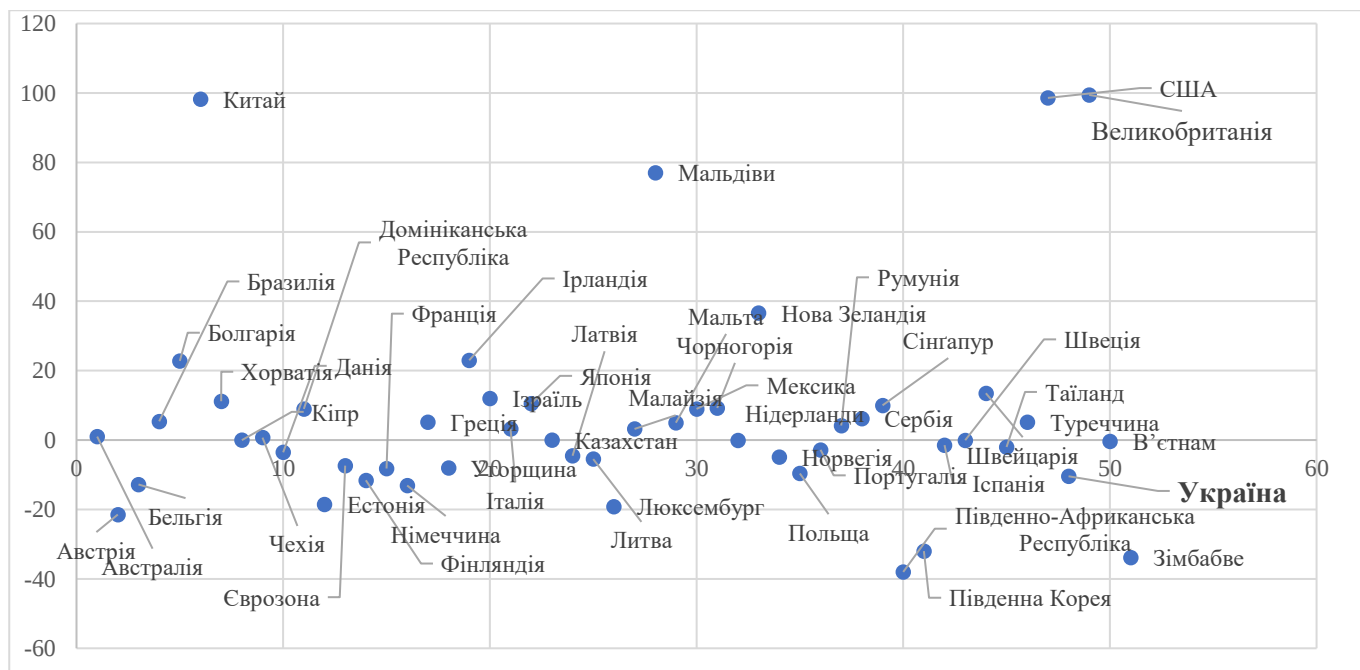

Рисунок 2.9 – Дослідження ділових настроїв підприємництва країн світу у 2023 році, бали

Джерело: складено на основі [21]

Різноманітні підходи та практики, застосовані у різних країнах, можуть виявитися корисними для формулювання оптимальних політик та заходів, спрямованих на підтримку підприємництва та стимулювання економічного зростання. Дослідження сучасного стану розвитку підприємництва країн світу засвідчило акцентування уваги уряду на інноваційних та еко-відповідальних підприємствах.

Висновки до розділу 2

У другому розділі «Світові тенденції розвитку підприємництва в контексті викликів економічного середовища» визначено проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища та проведено дослідження міжнародних практик розвитку підприємництва в умовах сучасних викликів.

Досліджено, що у кількісній структурі бізнесу малі підприємства займають левову частку – 94,17%, разом з тим, він має найменшу частку реалізованої продукції, яка становить 19%, порівняно з 44% для середніх підприємств та 37% для великих. Дослідження рейтингу NECI показало, що Україна займає 29 місце (з 49) і має значні проблеми із урядовими програмами підтримки, програмами розвитку підприємництва, податками та бюрократією. Основними перешкодами для виходу на зовнішні ринки для українського МСБ є обмежений фінансовий ресурс (29%), недостатні професійні знання (27%) та нестача виробничих потужностей (12%). Серед ключових проблем для підприємництва визначено: зменшення попиту та втрата ринків збуту; зростання витрат, зокрема збільшення комунальних платежів та вартості сировини; зниження продуктивності праці через постійні тривоги та обстріли; неможливість прогнозування через невизначеність умов; неможливість підвищення рівня зарплати персоналу; руйнування логістичних ланцюжків; брак коштів на оплату праці; брак оборотних коштів і відсутність доступу до кредитів; дефіцит сировини; втрата доступу до вузькоспеціалізованих фахівців; неспроможність обслуговувати кредити; втрата частини активів; потреба у заміні російського програмного забезпечення; перевірки органів контролю; брак необхідних знань та навичок для переорієнтації бізнесу у воєнних умовах; послаблення корпоративної культури через перехід на онлайн; інші фактори. Війна принесла додаткові проблеми для діяльності підприємництва: зростання ціни на сировину; відключення електро, водо чи теплопостачання; труднощі з логістикою сировини/товарів на українській території; небезпека для роботи; зниження попиту на товари/послуги; порушення ланцюга поставок; державне регулювання курсу валют; відсутність обігових коштів; відсутність робочої сили через військову мобілізацію та/або вибуття працівників; відсутність палива; пошкодження майна або матеріальних цінностей внаслідок бойових дій; корупція.

Війна в Україні спричинила проблеми і для підприємництва зарубіжних країн. Деякі з них серйозно постраждали через тісні бізнесові зв'язки з українськими, російськими або білоруськими компаніями. Уряди розпочали реалізацію політики, спрямованої на підтримку цих компаній у протистоянні цим викликам. Серед заходів

підтримки компаній країн ЄС: зменшення податкових зобов'язань; прямі субсидії; скасування плати за енергоносії; прямі субсидії та доступ до фінансування; розширення скорочених схем роботи; поради для компаній. У той же час аналіз настроїв у бізнесі по всьому світу показав, що більшість країн Європейського Союзу спостерігають песимістичні тренди у відношенні до подальшого розвитку підприємництва.

Дослідження спрямування заходів країн ЄС на розвиток підприємництва в умовах сучасних викликів дозволили виділити найбільш доцільні для адаптації в Україні практики: Франція вдосконалила програму APLD для компаній, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні, замінивши часткове безробіття; Румунія розширила гранти з технічного безробіття на охоплення компаній, що постраждали внаслідок війни чи санкцій проти Росії; Чехія забезпечує підтримку компаніям, які експортують українські та російські ринки, включаючи безкоштовні консультації та семінари; Європейський Союз та Норвегія вживають заходів для збереження продовольчих запасів; Італія, Греція, Фінляндія, Норвегія та Іспанія надають фінансову підтримку та субсидії для сільськогосподарського сектору; Італія надає податкові кредити транспортним компаніям.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА З ВРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Інноваційна стратегія розвитку підприємництва в умовах адаптації до кризових тенденцій світової економіки

У сучасних умовах прийняття стратегічних рішень у системі менеджменту підприємства щодо інноваційних процесів є нагальним завданням, оскільки наявні підходи до управління не досягають поставлених цілей. Комплексне інноваційне перетворення підкреслює необхідність формування інноваційної стратегії розвитку підприємства, що обумовлено зростанням конкурентної боротьби. Гарантією успішного майбутнього розвитку підприємства є правильно обрана та обґрунтована інноваційна стратегія, оскільки умови сьогодення вимагають оперативної реакції на появу нових технологій.

Інновації в умовах адаптації до змін середовища стають інструментом, що відкриває можливості для виявлення та аналізу новітніх продуктів та процесів. У такій ситуації відкритість до інновацій є одним з головних факторів, що дозволяє підприємству рухатись швидко, навіть випереджаючи конкурентів. Підкреслюючи актуальність, важливо зазначити, що згідно зі Стратегією розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, розвиток інноваційного потенціалу сприяє не лише динамічному розвитку та успіху, але й забезпечує безпеку та суверенітет держави, її конкурентоспроможність у сучасному світі.

У контексті інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку, що визначає перспективи у міжнародному просторі, активність підприємств у сфері інновацій сприяє створенню інноваційних продуктів за допомогою ресурсозберігаючих технологій та процесів діджиталізації. Саме інноваційний потенціал має вирішальне значення для економічного зростання та розвитку всіх

сфер, включаючи промисловість та аграрний сектор. Україна має численні конкурентні переваги, такі як ринковий потенціал, інноваційність, наявність кваліфікованих кадрів та наукових шкіл, що дозволяє їй успішно створювати інтелектуальні продукти, серед яких переважають інновації, особливо ті, що ґрунтуються на науково-технічних рішеннях. Основою конкурентоспроможності українських інновацій має бути людський капітал, а також знання та результати наукових досліджень.

В країнах-інноваційних лідерах спостерігається висока концентрація найбільш прибуткових видів бізнесу, переважно високотехнологічна структура виробництва, винесення за межі країни промислово-технологічних циклів, що відомі як еколого- та ресурсомісткі. Завдяки ефективній реалізації інноваційної стратегії досягаються економічні успіхи у майбутньому, як підтверджує скандинавський досвід підтримки інноваційної діяльності, зокрема досвід Японії та Фінляндії. Методи стимулювання інноваційної діяльності включають створення бізнес-інкубаторів, податковий кредит на дослідження, механізм венчурного фінансування та інші. Створення бізнес-інкубаторів дозволяє підтримувати стартапи на шляху впровадження інновацій від концепції до реалізації. Механізм венчурного фінансування активізує інноваційну діяльність шляхом залучення інвестицій для досліджень у наукомістких та високотехнологічних галузях.

Стратегія визначає напрямок розвитку, спрямований на сучасні виклики, забезпечує адаптацію підприємства до потреб клієнтів і ринку, що в результаті підвищує його конкурентоспроможність і успішність у майбутньому. Інновації стають основою стратегії, що веде до зростання вартості підприємства та переходу на нову модель розвитку. Інноваційні процеси передбачають прогресивні зміни, зокрема у напрямку інформаційних технологій, нанотехнологій, біотехнологій та інших.

Згідно з даними Національної економічної стратегії до 2030 року, в Україні зафіксований найнижчий рівень енергоефективності економіки у світі. Наприклад, на кожні 1000 доларів ВВП в Україні витрачається вдвічі більше енергії, ніж у більшості інших країн. Однією з причин цього є відсутність стимулів до модернізації виробництва. Погіршення конкурентоспроможності промисловості пояснюється

низькою продуктивністю. Ключовими причинами високої енергоємності є застарілість обладнання та технологічних процесів, висока частка енергоємних виробництв у ВВП країни, недостатньо розвинені сфери інформаційних технологій та послуг, а також висока частка тіньового сектору економіки, що погіршує показник енергоефективності. Великий рівень зносу енергосистеми призводить до значних втрат енергії, зокрема, 44% енергії втрачається при перетворенні та транспортуванні до кінцевого споживача. Розрахункові втрати при транспортуванні енергії в Україні значно вищі, ніж у більшості країн Європи [4]. Для вирішення завдання зносу і застарілості обладнання важливим є вчасне здійснення капітальних інвестицій. Однак дослідження статистичних даних свідчить, що у 2022 році обсяги капітальних інвестицій українських підприємств значно зменшились з 409 трлн грн у 2020 році до 344 трлн грн у 2022 році. При цьому зменшення відбулося як за капітальними інвестиціями у матеріальні активи, так і в нематеріальні активи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Динаміка капітальних інвестицій підприємств України у 2020- 2022 роках

Показник	Сума, тис. грн			Абсолютне відхилення, тис. грн		Відносне відхилення, п.п.	
	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2021 року проти 2021 року	2022 року проти 2020 року	2021 року проти 2021 року	2022 року проти 2020 року
Разом капітальні інвестиції	409065379	545219654	344303239	136154275	-200916415	133,28	63,15
капітальні інвестиції у матеріальні активи, в т.ч.	384496521	514549613	323872930	130053092	-190676683	133,82	62,94
у землю	2250206	2680785	989001	430579	-1691784	119,14	36,89
в існуючі будівлі та споруди	5291462	6166737	2368508	875275	-3798229	116,54	38,41
у будівництво та перебудову будівель	152031085	206301987	105278370	54270902	-101023617	135,70	51,03
у машини та обладнання	201209061	267478323	180498356	66269262	-86979967	132,94	67,48
капітальні інвестиції у нематеріальні активи, в т.ч.	24568858	30670041	20430309	6101183	-10239732	124,83	66,61
у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права	3868331	5915565	3268395	2047234	-2647170	152,92	55,25
у придбання програмного забезпечення	8237750	11207302	9750782	2969552	-1456520	136,05	87,00

Джерело: складено на основі [32]

Досліджуючи тенденції інноваційної активності підприємств України (рис. 3.1) слід зазначити, що до двадцять інноваційних компаній України, які постійно активізують інноваційні процеси належать промислові підприємства (ІНТЕРПАЙП, МЕТИНВЕСТ, LG), так і енергетичні (UDPRENEWABLES, YASNO), агропромислові (УКРЛЕНДФАРМІНГ, МХП, КЕРНЕЛ), а також представлена сфера різноманітних послуг: телекомунікаційні, поштові, фінансові, інформаційні технології, торгівля, охорона здоров'я. Загалом, з усієї сукупності промислових підприємств близько 22% є інноваційно активними, однак цей показник є найнижчим у порівнянні з країнами Європи [94].

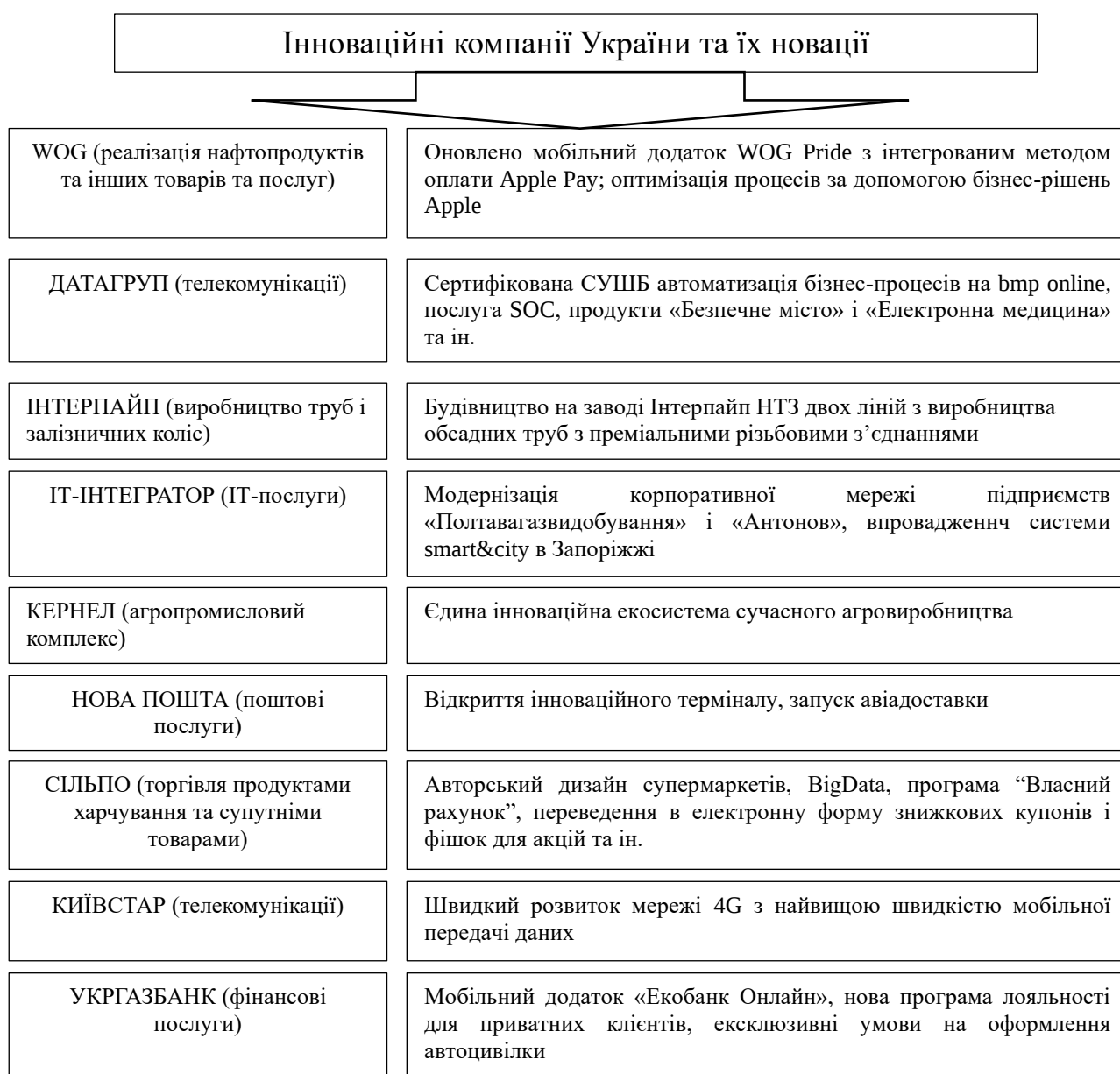

Рисунок 3.1 – Інноваційні підприємства України та їх новації

Джерело: складено на основі [94]

Оцінка інноваційного розвитку країн світу проводиться за допомогою узагальненого показника Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), який враховує креативність, знання і результати наукових досліджень, бізнес-досвід, ринкові показники, інфраструктуру, людський капітал і дослідження, інституції.

Протягом 2018-2023 років найбільш інноваційною країною була Швейцарія, за якою слідували Швеція, США, Велика Британія, Нідерланди та Республіка Корея (яка увійшла до списку вперше у 2021 році). Емпіричні дослідження динаміки цього показника свідчать, що у 2022 році Україна втратила 8 позицій порівняно з попереднім роком, однак у 2023 році Україна зафіксувала певні покращення у міжнародному рейтингу економічного розвитку, але залишається на 55-му місці серед усіх розглянутих економік і на 34-му серед 39 країн Європи. Детальніше, аналізуючи складові цього рейтингу, можна відзначити наступне (рис. 3.2):

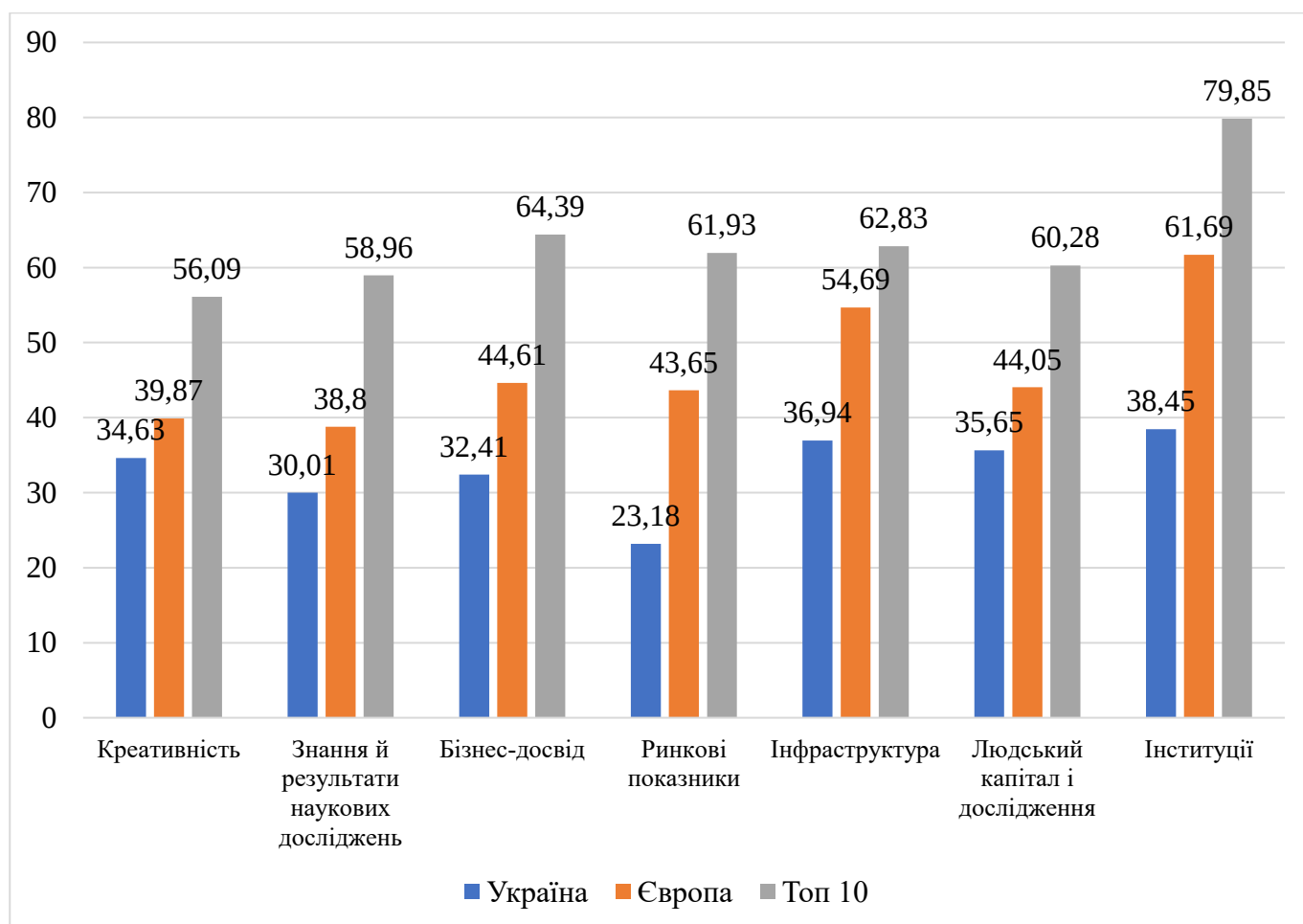

Рисунок 3.2 – Місце України за складовими Глобального індексу інновацій у 2023 році

Джерело: складено на основі [109]

- регуляторне середовище покращилося на 2 позиції, досягнувши 77-го місця;
- бізнес-середовище також продемонструвало певне зростання, піднявшись на 11 позицій і зараз займає 88-е місце;
- у сфері людського капіталу та досліджень Україна показала позитивні динаміку, піднявшись на 2 позиції і розмістилася на 47-му місці;
- сектор освіти втратив 5 позицій і тепер займає 31-е місце;
- дослідження та розвиток (R&D) також зазнали певного погіршення, опустившись на 9 позицій і посівши 68-е місце;
- у сфері інформаційно-комунікаційних технологій відбулося покращення на 4 позиції, що дозволило досягти 59-го місця;
- знання та результати наукових досліджень також зазнали спаду, втративши 9 позицій і опинившись на 45-му місці [110].

Враховуючи аналіз результатів рейтингу інноваційного розвитку, для України можна запропонувати наступні рекомендації щодо покращення ситуації:

1. Зростання інвестицій в дослідження та розвиток (R&D). Необхідно стимулювати як державні, так і приватні інвестиції в науково-дослідну діяльність, щоб підтримати інноваційну базу країни;
2. Посилення співпраці між університетами, науковими установами та промисловим сектором. Спільні проекти та програми можуть сприяти обміну знаннями і технологіями, що сприятиме зростанню інновацій в економіці;
3. Реформи у сфері освіти. Поліпшення якості освіти, зокрема STEM-освіти (наука, технології, інженерія, математика), може стимулювати розвиток технологічних компетенцій серед молоді;
4. Створення сприятливого регуляторного середовища для бізнесу та інновацій. Зниження адміністративних бар'єрів, спрощення процедур реєстрації бізнесу та підтримка стартапів можуть стимулювати інноваційну активність;
5. Розвиток інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Розширення доступу до швидкого Інтернету та розвиток цифрових технологій можуть стати драйверами інноваційного розвитку в різних секторах економіки.

Ці заходи мають на меті створення сприятливої та стимулюючої середовища для інноваційного розвитку в Україні, що сприятиме підвищенню її позицій у міжнародних рейтингах та забезпечить стаке економічне зростання.

Науковці визначають різні види стратегій відповідно до класифікаційних ознак, і інноваційну стратегію розвитку підприємства варто віднести до функціональних, оскільки вона визначає модель поведінки підприємства на ринку. Також варто відзначити, що інноваційна стратегія є складовою частиною корпоративної бізнес-стратегії, тому процес її розроблення починається з чіткого розуміння та формулювання конкретних цілей, спрямованих на досягнення стійких конкурентних позицій.

Аналіз сучасних тенденцій та правильне прогнозування мають вирішальне значення для побудови успішної інноваційної стратегії підприємництва в Україні. Ось декілька ключових аспектів, які варто врахувати:

1. Розуміння ринкових потреб. Аналіз ринкових тенденцій допомагає розуміти потреби споживачів і виявляти можливості для інноваційних продуктів чи послуг. Це дає змогу підприємствам адаптуватися до змінних умов та створювати конкурентні переваги.

2. Вивчення технологічних та наукових тенденцій. Правильне прогнозування розвитку технологій дозволяє підприємствам визначати перспективні напрямки для впровадження інновацій. Спостереження за науковими досягненнями допомагає розробляти нові продукти, процеси та послуги, що відповідають вимогам сучасного ринку.

3. Аналіз конкурентної ситуації. Вивчення конкурентного середовища допомагає ідентифікувати сильні та слабкі сторони конкурентів, що дає можливість побудувати ефективні стратегії розвитку інноваційних продуктів та послуг.

4. Управління ризиками. Аналіз сучасних тенденцій дозволяє визначити потенційні ризики та виклики, що можуть виникнути в процесі впровадження інноваційних рішень.

5. Створення ефективних інноваційних партнерств. Аналіз тенденцій дозволяє визначити потенційних партнерів для співпраці у сфері інновацій.

Отже, ретельний аналіз та правильне прогнозування сучасних тенденцій є важливими елементами для успішного побудови інноваційної стратегії підприємництва в Україні, що допомагає забезпечити конкурентоспроможність та стабільний розвиток національної економіки. Так, згідно з дослідженням ЄБРР щодо прогнозованого стану бізнесу в найближчі пів року за умови продовження війни [26] тільки: 29% респондентів серед перспектив визначають можливості зростання бізнес; 44% передбачають відсутність змін; 24% прогнозують падіння показників діяльності; 5% визначають можливість повного припинення діяльності; 2% не можуть здійснити передбачення. При цьому прогнози у сфері промисловості та послуг, а також за географічною розташованістю також відрізняються (рис. 3.3).

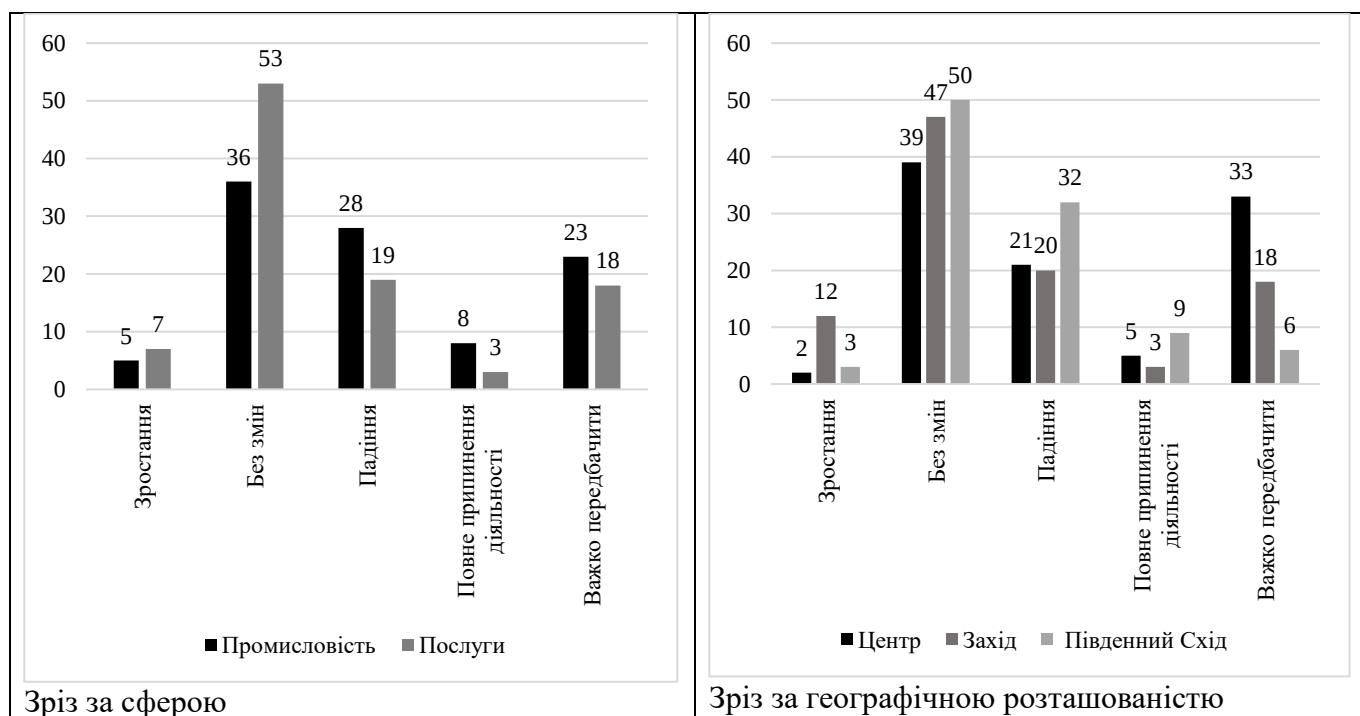

Рисунок 3.3 – Прогнозований стан бізнесу в найближчі пів року за умови продовження війни (станом на 1 півріччя 2023 року), % опитуваних

Джерело: складено на основі даних [26]

Щодо заходів майбутньої стратегії бізнесу якщо війна триватиме більше року більшість опитуваних (62% респондентів) мають позитивне бачення і продовжують працювати. Песимістичні настрої спостерігаються у 30% опитуваних (17% з яких будуть згортати бізнес та зменшувати виробничі потужності, 13% припинять діяльність) (рис. 3.4).

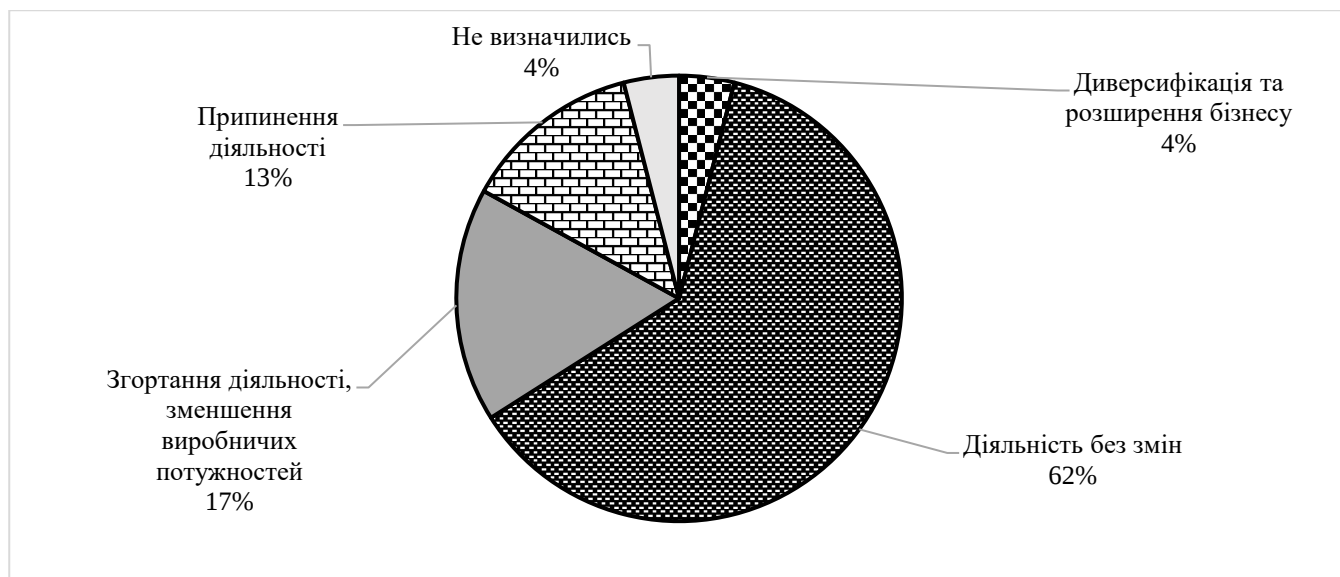

Рисунок 3.4 – Стратегічні заходи суб’єктів підприємництва України у випадку, якщо війна триватиме більше 1 року, % респондентів (опитування станом на 1 півріччя 2023 року)

Джерело: складено на основі [25]

Отже, підприємство, яке обирає інноваційний шлях розвитку, має певні переваги на ринку продуктів, оскільки інноваційний продукт є конкурентним і відповідає змінам у зовнішньому середовищі та інтересам клієнтів, що в свою чергу забезпечує оптимальне використання ресурсів та покращення результативності діяльності. Вироблення інноваційного продукту в умовах сучасних викликів має відбуватись за підтримки всіх інновацій, що забезпечить адаптивність до сучасних викликів та технологічного розвитку, а також національну безпеку й незалежність, розв’язання екологічних та соціально-економічних проблем.

3.2. Європейський досвід діджиталізації бізнесу як інструмент економічного зростання підприємництва

Останнім часом спостерігається активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який призвів до значних трансформацій у всіх сферах

суспільно-економічного життя. Важливим є вивчення рівня цифровізації та використання інноваційних технологій у підприємствах країн Європейського союзу (ЄС-27).

Процес цифрової трансформації, що триває вже деякий час у світовій економіці, тісно пов'язаний з концепцією Індустрії 4.0 та спричинений інноваційними цифровими технологіями. Останнім часом цей процес набуває наростаючого характеру, охоплюючи практично всі аспекти життя. Зокрема, він впливає на виробничі та сервісні компанії, які під впливом високої конкуренції мають швидко адаптуватися до цифрової економіки. Заради здобуття конкурентної переваги, компанії все частіше використовують цифрові технології, пов'язані з Індустрією 4.0, що ще більше підсилюється впливом моделі відкритих інновацій. Цей підхід сприяє розвитку співпраці та ефективному обміну знаннями як в межах, так і поза компанією. Серед ключових технологій, що пов'язані з Індустрією 4.0 та сприяють розвитку цифрової економіки, можна виокремити системну інтеграцію, великі дані та аналітику, хмарні обчислення, адитивне виробництво, кіберфізичні системи, кібербезпеку, колаборативну робототехніку та доповнену реальність. Різноманітність цих рішень і їх доступність вимагають від компаній швидкого вивчення та оцінки їх потенціалу для використання у власному бізнесі.

Незважаючи на зростаючу доступність цифрових технологій, багато компаній, включаючи країни ЄС-27, мають проблеми з їх впровадженням. Ця проблема актуальна і в контексті побудови конкурентоспроможної та інноваційної економіки, заснованої на знаннях. Тому протягом багатьох років приймаються заходи для популяризації та підтримки широкого використання цифрових технологій, які підтверджуються рядом актів та програм, розроблених ЄС з метою стимулювання цього процесу.

Окремі країни-члени Європейського союзу розробляють і приймають власні стратегії, спрямовані на цифровізацію та впровадження сучасних технологій, пов'язаних з концепцією Індустрії 4.0. Це відображається в усвідомленні цими країнами того, що інвестиції в інноваційну цифрову економіку наразі є одними з найбільш привабливих та доцільних. Розмір та обсяг цих інвестицій тепер вважаються

показниками цивілізаційного розвитку країн. Як уже зазначалося, важливість процесу діджиталізації для підприємств та економіки в цілому визнана в Європейському союзі, оскільки очевидно, що країни або групи країн, де процес цифрової трансформації вже на високому рівні, можуть здобути конкурентну перевагу. Підприємницька діяльність в таких країнах, яка базується на сучасних та інноваційних рішеннях, також стає більш стійкою до криз та змін на ринку. Їхня гнучкість у виробництві та здатність швидко адаптуватися до потреб клієнтів робить ці компанії привабливішими для споживачів і, як наслідок, більш успішними порівняно з тими, які не використовують цифрові рішення.

Проте, в контексті Європейського союзу, існує проблема, пов'язана з великою різноманітністю структури та різним рівнем економічного розвитку та багатства окремих країн. Цей нерівномірний розвиток також призводить до значних відмінностей між країнами з точки зору процесу цифровізації (використання технологій, пов'язаних з Індустрією 4.0) та впровадження інноваційних технологій. Ці різниці означають, що при оцінці реалізації цифрових ініціатив в Європейському союзі необхідно також враховувати країни, які відстають від інших у цьому процесі.

Технології Індустрії 4.0 та відкриті інновації є предметом значного інтересу в літературі [114; 104; 38; 65; 101; 11]. Стратегії представляють собою сукупність передових інформаційних технологій, спрямованих на розвиток інтелектуальних програмних систем, що об'єднують виробничі одиниці економічної системи. Ці технології відіграють ключову роль у вдосконаленні процесів виробництва та управління, що робить їх важливим об'єктом дослідження (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Використання цифрових технологій у розвитку підприємництва

Технології	Характеристики
1	2
Big Data та аналітика та штучний інтелект	Аналіз великих масивів даних набуває все більшого значення для інноваційних рішень. Великі дані – це набори даних, які настільки великі та складні, що для їх обробки потрібні спеціалізовані аналітичні інструменти. Вони також можуть складати основу систем штучного інтелекту. У виробничих процесах дані отримуються з дедалі складніших сенсорних систем. Ці технології дозволяють ефективно збирати дані (найчастіше в режимі реального часу) та аналізувати їх для підтримки процесу управління, серед інших цілей.

Продовження табл. 3.2

1	2
Хмарні обчислення	Хмарні обчислення – це послуга зі збору та обробки даних, а також використання програмного забезпечення, яка не вимагає від покупця наявності конкретного носія або технологічних ресурсів. Вона надається дистанційно з використанням розподілених обчислювальних ресурсів постачальника послуг, а її доступність не обмежена територією чи часом, а лише доступом до мережі Інтернет.
Адитивне виробництво (3D-друк)	Адитивне виробництво - це техніка отримання різних тривимірних об'єктів на основі їх цифрових моделей. Ця технологія полягає в з'єднанні послідовних шарів матеріалу і є однією з найбільш динамічно розвиваються галузей, пов'язаних з процесом цифровізації підприємств. Він використовується для створення прототипів, виробництва, дрібносерійного та персоналізованого виробництва, серед багатьох інших областей. Така технологія значно скорочує час виготовлення продукції.
Промислові роботи, автономна робототехніка/коллаборативна робототехніка	Роботизація виробничих процесів, а все частіше і частіше сервісних процесів, заснована на заміні виконуваних людиною дій машинами. Ці машини здатні виконувати завдання самостійно, без прямого контролю з боку людини. В даний час вони все частіше використовуються не тільки в масовому виробництві, але і в персоналізованому виробництві, сфері послуг та інших сферах.
Інтеграція внутрішніх процесів	Внутрішня інтеграція є однією з найбільш широко використовуваних цифрових технологій на підприємствах. Горизонтальна та/або вертикальна інтеграція, за допомогою використання, наприклад, ERP та подібних систем, спрямована на полегшення та впорядкування потоку інформації на підприємстві.
Інтеграція з клієнтами/постачальниками	Інтеграція з клієнтами / постачальниками (потік товарів і послуг) включає в себе всі види діяльності, пов'язані з обміном інформацією між організацією і її постачальниками і / або замовниками. Ці рішення також призначені для полегшення та оптимізації потоку інформації всередині компаній. Таким чином, вони підтримують процес прийняття рішень та управління.
Інтернет речей (IoT), індустрія Інтернет речей (IIoT)	Ці технології дозволяють компаніям безперебійно управляти ланцюгами поставок, збільшувати швидкість проектування та модифікації продукції, запобігати простоям, збирати найактуальнішу інформацію про вподобання клієнтів, контролювати продукти та запаси, а також спрощувати багато видів діяльності/процесів.
Доповнена реальність	Доповнена реальність – це технологія, яка включає системи, які додають мультимедійну інформацію до сприйнятої реальності працівниками за допомогою мобільних, візуальних (наприклад, проекційні лінзи, розміщені на сітківці), слухових (навушники) або маніпулятивних (рукавички) пристроїв. Ці технології все частіше використовуються для надання інформації в режимі реального часу для покращення процесів роботи та прийняття рішень.
Кібербезпека	Зростаюча інтеграція використання системами великих даних, IoT та IIoT змушує захищати ці ресурси. Тому підприємства все частіше впроваджують рішення для захисту даних, виявлення, запобігання та реагування на загрози, тим самим мінімізуючи ризик витоку даних і частих збоїв у поточних процесах.
Підключення до Інтернету (інфраструктура для Індустрії 4.0)	Доступ до мережі Інтернет є основним і фундаментальним елементом процесу цифровізації підприємств. Доступ до мережі Інтернет та швидкість передачі даних розглядаються як базові елементи інфраструктури, необхідні підприємствам для здійснення процесу цифровізації та впровадження нових технологій, що вимагають все більш високих швидкостей передачі даних.

Джерело: складено на основі [111; 103; 64; 95; 62; 88; 87; 86; 105; 12]

Цифрові технології мають величезне значення для сучасної економіки та інших сфер життя. Коли справа доходить до бізнес-діяльності, кожна з цих технологій є величезним викликом для компанії. Це дуже сучасні рішення, які в багатьох випадках все ще перебувають на стадії розробки, що може спричинити багато проблем при їх застосуванні. Компанії повинні враховувати як переваги, так і недоліки таких рішень, можливості їх використання, витрати і потенційні прибутки, пов'язані з їх застосуванням (наприклад, час повернення інвестицій), а також свої ресурси. У зв'язку з цим найбільш важливими є людські ресурси, які мають відповідні компетенції для впровадження та використання (експлуатації) рішень, заснованих на сучасних технологіях. Тому процес отримання знань про ці технології та їх використання набуває вирішального значення. Концепція відкритих інновацій (VI), яка передбачає обмін інформацією та потік знань, ідей і технологій, що прискорюють інноваційний процес між підприємцями та іншими (наприклад, науковими та дослідницькими) суб'єктами, створює великі можливості в цьому відношенні. Відкриті інновації в Індустрії 4.0 є надзвичайно важливими у зв'язку з використанням зовнішніх знань для адаптації нових технологій, що особливо актуально для компаній з обмеженими ресурсами. З такими технологіями, що динамічно розвиваються, і тим самим скорочують життєвий цикл продукту, VI створює можливості для компаній ефективно підвищувати свої інновації на основі новітніх рішень [43; 64; 95]. Тому цілком виправданим є використання підприємствами відкритих моделей співпраці, що передбачають обмін знаннями, який має відбуватися в інноваційному середовищі [62; 88; 87; 86]. В епоху Індустрії 4.0 відкриті інновації, крім придбання інноваційних технологій, також слід розглядати як спосіб досягнення стійкої конкурентної переваги та створення цінності підприємства шляхом відкритої співпраці, співробітництва та спільної петиції.

Представлений огляд літератури чітко вказує на те, що в процесі цифровізації та впровадження інноваційних технологій на підприємствах, крім інвестиційних (фінансових) ресурсів, ключове значення мають людські ресурси, ноу-хау, вміння адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища. Представлені технології відображають тенденції світової економіки, пов'язані з реалізацією ідеї Industry 4.0, а

концепція ВІ створює великі можливості для компаній по всьому світу використовувати новітні рішення. Що стосується оцінки рівня цифровізації підприємств в ЄС-27, то включення показників, що характеризують ці технології та інфраструктуру Інтернет-мережі, видається цілком виправданим і адекватним сучасному стану і тенденціям розвитку економіки.

Існуюча наукова література дає багато інформації про причини економічного зростання, що спостерігається останнім часом. Одним з них є динамічний розвиток нових та інноваційних цифрових технологій, на основі яких відбуваються революційні зміни у виробничих процесах, які все частіше є рушійною силою спостережуваного економічного зростання.

Визнано, що цифровізація (як процес впровадження нових технологій) є одним із найважливіших факторів, що впливають на економічний розвиток, оскільки вона підвищує продуктивність як капіталу, так і праці, одночасно знижуючи транзакційні витрати та полегшуючи доступ до глобальних ринків [68]. Також наголошується [69], що цифрові технології відіграють ключову роль у підтримці економічного процвітання як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Деякі дослідники навіть вважають, що нові цифрові технології допомагають країнам, що розвиваються, зробити стрибок навіть до статусу розвинених економік [105; 12; 13].

З іншого боку, науковці вказують на те, що інформаційно-комунікаційні технології мають статистично значущий вплив на економічний розвиток країни, що вимірюється величиною ВВП. Автори провели своє дослідження на групі зі 142 країн. У свою чергу, інші автори [113] проаналізували внесок цифровізації в економічне зростання 44 країн Африка на південь від Сахари та порівняли його з економіками 33 країн Організації економічного співробітництва та розвитку. Результати показали, що цифровізація позитивно вплинула на економічне зростання в обох групах країн.

Аналізуючи обговорені дослідження, можна дійти висновку, що вплив діджиталізації на економічний розвиток є важливою та актуальною проблемою, якою займаються багато дослідників. Підхід до його аналізу дуже різний, що пов'язано з його складністю, використовуваною методологією та доступом до достовірних даних, необхідних для таких аналізів.

Для дослідження рівня цифровізації підприємництва використано статистичні дані Європейської комісії (EUROSTAT) за 2023 рік [38]. Аналіз було проведено за даними 27 країн ЄС.

Ґрунтуючись на огляді літератури та власному досвіді авторів, а також доступності та повноті даних, для дослідження було прийнято набір з дев'яти показників, що характеризують дев'ять технологій, що використовуються підприємствами, та один показник, що характеризує інфраструктуру, необхідну для реалізації процесу цифровізації. Значення показників, прийнятих для дослідження, для досліджуваних країн (ЄС-27) представлені в таблиці А. 1:

X1 – підприємства, що використовують технології штучного інтелекту;

X2 – використання взаємопов'язаних пристроїв або систем, які можна контролювати або дистанційно керувати через Інтернет (Інтернет речей);

X3 – використання 3D-друку;

X4 – використання роботів;

X5 – внутрішній аналіз великих даних з будь-якого джерела даних;

X6 – купівля послуг хмарних обчислень, що використовуються через Інтернет;

X7 – підприємства, які надсилають електронні рахунки-фактури, придатні для автоматизованої обробки;

X8 – підприємства, які мають програмний комплекс ERP;

X9 – використання заходів безпеки ІКТ: VPN (віртуальна приватна мережа розширює приватну мережу через загальнодоступну мережу, щоб забезпечити безпечний обмін даними через загальнодоступну мережу)

X10 – максимальна скорочена швидкість завантаження найшвидшого фіксованого інтернет-з'єднання становить не менше 100 Мбіт/с, однак менше 500 Мбіт/с.

Показники були перевірені на мультиколеніарність для виявлення факторів, які можуть бути взаємопов'язаними та негативно впливати на достовірність отриманої моделі. При аналізі результатів, було виявлено, що найбільш широко використовуваною технологією серед досліджуваних підприємств є послуги хмарних обчислень (рис. 3.5).

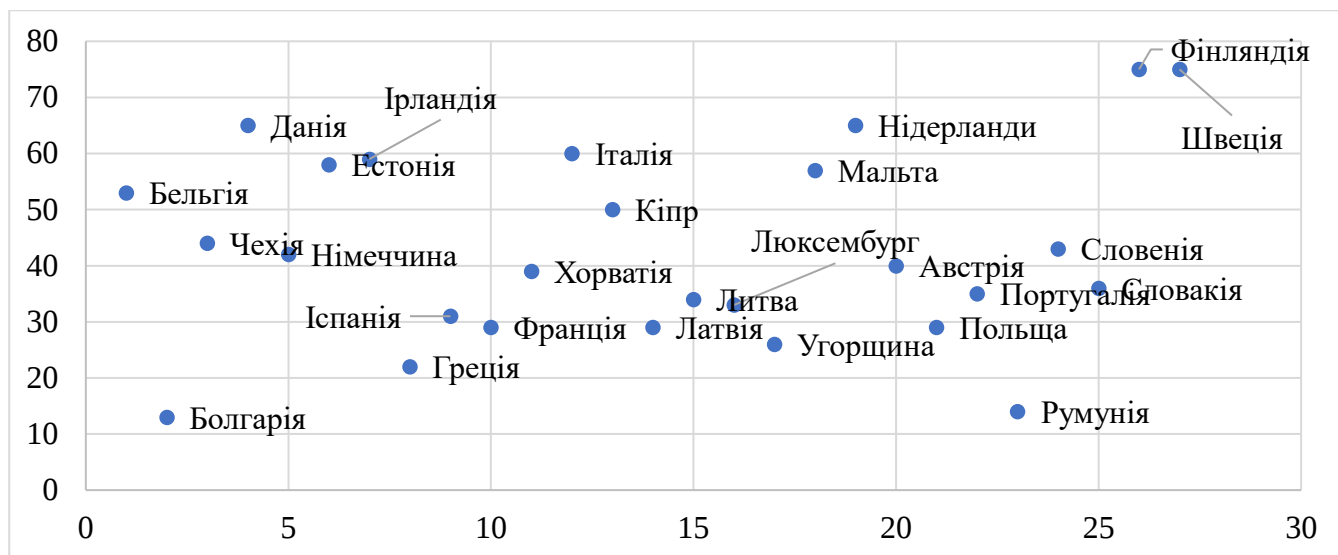

Рисунок 3.5 – Застосування хмарних обчислень на підприємництві країн ЄС у 2023 році, % підприємств

Джерело: складено на основі [38]

У середньому про використання цієї технології заявили понад 42% підприємств по всьому ЄС-27, причому найвищий відсоток у Фінляндії та Швеції (по 75%), а найнижчий – у Румунії (14%) та Болгарії (13%) (рис. 2). Другою за популярністю технологією стало використання мережевої безпеки у вигляді VPN (Virtual Private Network) (рис. 3.6).

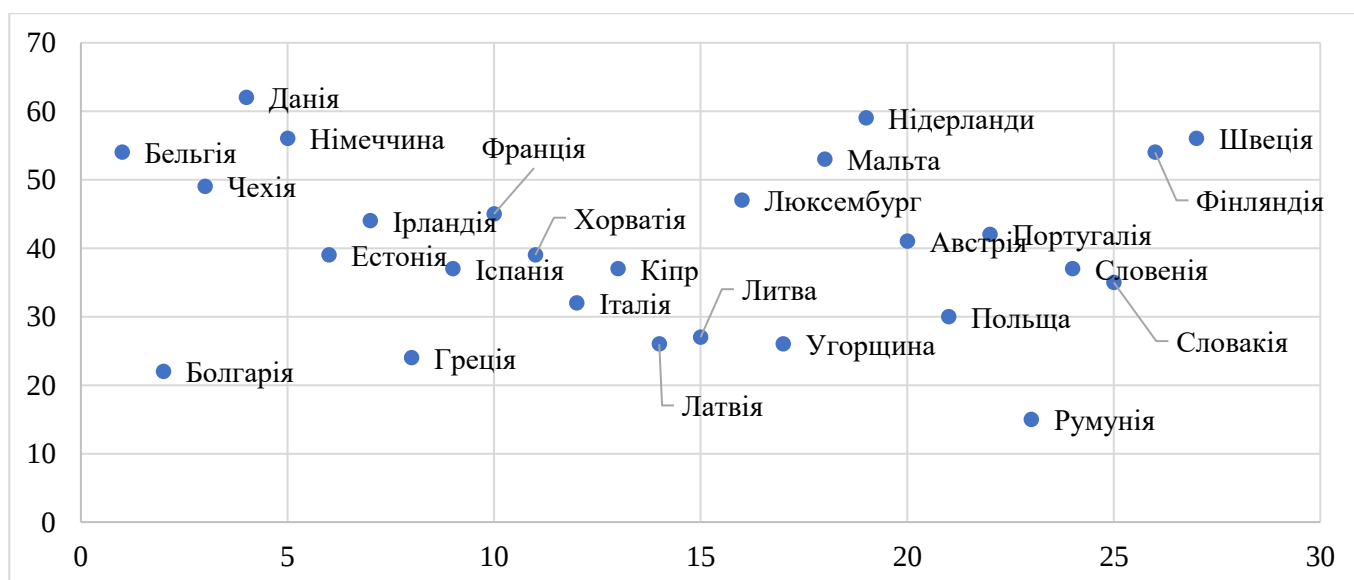

Рисунок 3.6 – Застосування заходів безпеки ІКТ на підприємництві країн ЄС у 2023 році, % підприємств

Джерело: складено на основі [38]

У середньому цим захистом користуються 40,3% усіх підприємств ЄС-27. У Данії виявили, що VPN використовується найбільшою кількістю підприємств (62%), а в Румунії – найменшою (лише 15%) кількістю підприємств. Повідомляється, що найменш використовуваними технологіями є 3D-друк та використання роботів (рис. 3.7).

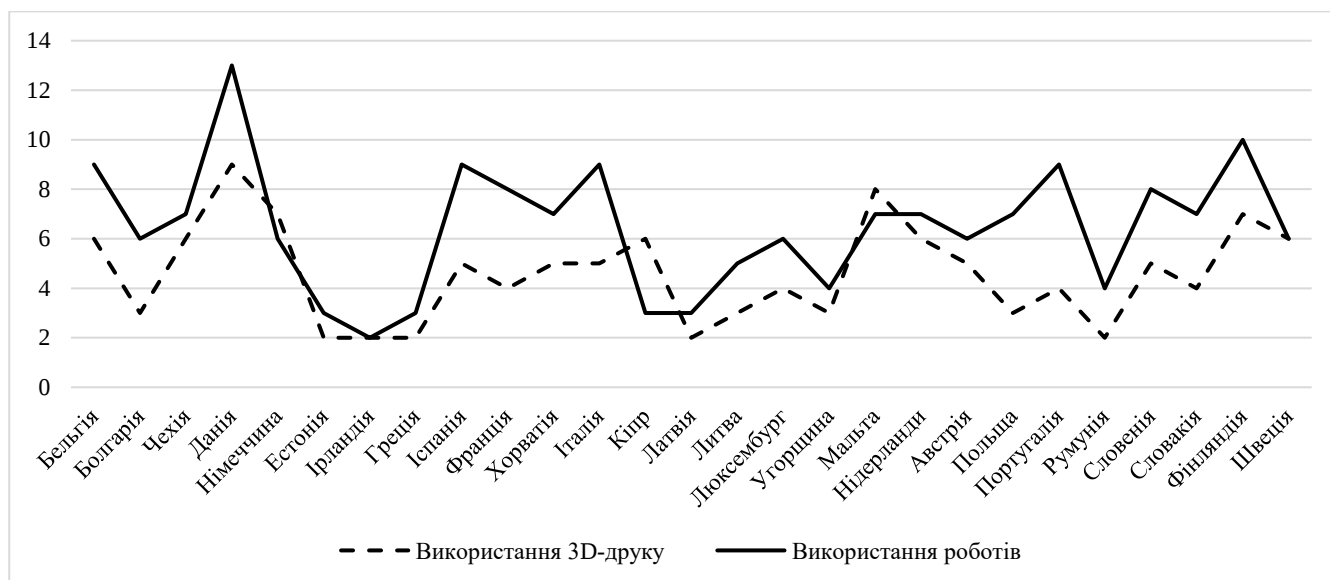

Рисунок 3.7 – Застосування 3D-друку та роботів на підприємстві країн ЄС у 2023 році, % підприємств

Джерело: складено на основі [38]

У середньому ці технології використовували 4,59% та 6,44% підприємств ЄС-27 відповідно. Крім того, найбільшою популярністю 3D-друк користується в Німеччині, де його використовують 9% підприємств, і найменш популярним в Ірландії, Греції, Іспанії, Латвії та Румунії (лише 2% підприємств використовують цю технологію). Що стосується використання промислових та/або сервісних роботів, то було виявлено, що ця технологія найбільшою мірою використовується підприємствами в Данії (13%) і найменшою мірою в Ірландії (лише 2%).

З точки зору інфраструктури, що використовується для Індустрії 4.0, тобто швидкості інтернет-з'єднання від 100 Мбіт/с до 500 Мбіт/с, було виявлено, що цю швидкість використовують, в середньому, менше 30% підприємств. Найвищий показник був зареєстрований у Швеції (42%), за нею йдуть Данія та Португалія (по 41%) та Румунія (40%), а найнижчий – у Хорватії (17%).

Було виявлено, що коефіцієнт перекосу для цифрових технологій, що використовуються на підприємствах країн ЄС-27, таких як штучний інтелект, IoT, 3D-друк, роботизація, аналіз великих даних, хмарні обчислення та інтеграція з клієнтами/постачальниками, має позитивні значення. Лише такі технології, як інтеграція внутрішніх процесів, кібербезпека та інфраструктура для технологій підключення до Інтернету, виявилися на вищому рівні, ніж у середньому по ЄС.

Найвище значення ваги було присвоєно технології IoT, а найменше – інтеграції з клієнтами/постачальниками. З метою визначення індекса цифровізації підприємництва країн було визначено сумарне значення всіх процентних відношень (рис. 3.8).

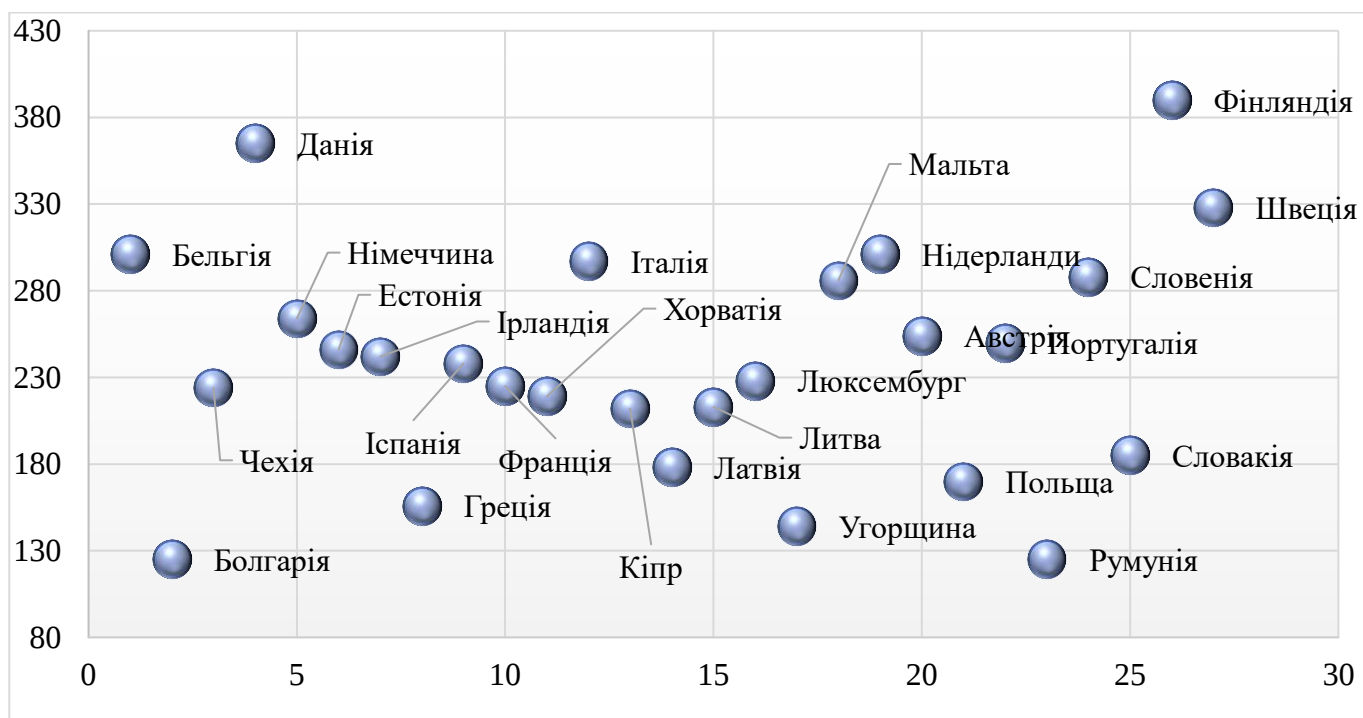

Рисунок 3.8 – Рівень цифровізації підприємництва країн ЄС у 2023 році

Джерело: побудовано на основі даних додатку А

Проведене дослідження дозволило виділити три групи країн за рівнем цифровізації підприємництва (сильний, помірний, слабкий). Групи країн за рівнем цифровізації підприємництва можуть бути описані наступним чином:

1. Країни з сильним рівнем цифровізації:

- високі швидкості Інтернету та доступність широкопasmового зв'язку;
- розвинута інфраструктура та технологічна база для підприємств;

- широке використання цифрових технологій у бізнесі, таких як штучний інтелект, аналітика даних, хмарні сервіси тощо;
- ініціативи уряду та індустрії щодо стимулювання цифрової трансформації.

2. Країни з помірним рівнем цифровізації:

- достатній рівень доступності до цифрових технологій та Інтернету, але не на такому високому рівні, як у першій групі;
- присутність ініціатив та програм з цифрової модернізації, але можливо, що вони менш амбітні або менш широко реалізовані порівняно з країнами з високим рівнем цифровізації.

3. Країни з низьким рівнем цифровізації:

- обмежений доступ до цифрових технологій та Інтернету;
- недостатня інфраструктура для цифрової трансформації підприємств;
- відсутність або обмежена реалізація програм з цифрової модернізації через різні соціально-економічні або політичні фактори.

Кожна з цих груп може мати свої унікальні особливості та виклики у впровадженні цифрових технологій у сфері підприємництва. Щоб поділити країни на три групи за рейтингом, можна скористатися квантилями, які розділять рейтинги на три рівні. Припустимо, що у нас є список країн з їхніми рейтингами. Для того, щоб поділити їх на три групи, можна визначити два квантиля, які розділять рейтинги на три частини. Нехай Q_1 і Q_2 будуть першим і другим квантилями відповідно. Перший квантиль ділить дані на дві частини, другий – на три. Тоді:

Перший рівень (низький рівень цифровізації): країни з рейтингом менше або дорівнює Q_1 . Межі квантиля визначаються рівнянням:

$$Q_1 \in \{X_{min}; (X_{min} + k)\}, \quad (3.1)$$

Де k – розмір кроку, що визначається за формулою:

$$k = \frac{X_{max} - X_{min}}{3} = \frac{390 - 125}{3} = 88 \quad (3.2)$$

Другий рівень (помірний рівень цифровізації): країни з рейтингом більше Q_1 та менше або дорівнює Q_2 .

Межі квантиля визначаються рівнянням:

$$Q_2 \in \{(X_{min} + k); (X_{min} + 2k)\}, \quad (3.3)$$

Третій рівень (високий рівень цифровізації): країни з рейтингом більше Q_2 .

Межі квантиля визначаються рівняннями:

$$Q_3 \in \{(X_{min} + 2k); X_{max}\}, \quad (3.4)$$

Результати поділу країни представлені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Поділ країн за рівнем цифровізації підприємництва у 2023 році

Група з сильним рівнем цифровізації		Група з помірним рівнем цифровізації		Група з низьким рівнем цифровізації	
Межа квантіля	Країни	Межа квантіля	Країни	Межа квантіля	Країни
303-390	Швеція Данія Фінляндія	214+302	Хорватія, Чехія, Франція, Люксембург, Іспанія, Ірландія, Естонія, Португалія, Австрія, Німеччина, Мальта, Словенія, Італія, Бельгія, Нідерланди	125-213	Болгарія, Румунія, Угорщина, Греція Польща, Латвія Словаччина, Кіпр, Литва

Джерело: пораховано за даними додатку А

Результати засвідчили, що найвище значення цього індексу виявлено в Данії, Фінляндії та Бельгії, а найнижче – в Угорщині, Болгарії та Румунії. 13 країн не досягли середнього значення для ЄС-27, а 11 з них належать до групи країн «нового союзу». Ці країни були прийняті до ЄС після 2004 року. Це Чехія, Хорватія, Естонія, Кіпр, Литва, Словаччина, Польща, Латвія, Угорщина, Болгарія, Румунія. Тому компанії в цих країнах набагато повільніше впроваджують цифрові рішення, ніж у країнах так званого «старого союзу» (ЄС-14). Основними причинами цього є економія та нестача кваліфікованих кадрів. Очевидно, що процес діджиталізації потребує величезних фінансових інвестицій та значних економічних і соціальних змін. Згідно з деякими дослідженнями [38], лише 13% суб'єктів, що працюють у «новому союзі», декларують, що мають стратегію цифрової трансформації економіки або працюють над її реалізацією. Таким чином, не дивно, що визначені значення індексу цифровізації бізнесу для цієї групи країн знаходяться на низькому рівні. Крім економічних аспектів, можна виділити і безліч інших факторів, що впливають на цей стан. До них належать, зокрема, короткий час впровадження вільної ринкової економіки в цих країнах, що призводить до відсутності досвіду керівництва, а отже, і

до відсутності усвідомлення необхідності змін. Крім того, відносно низькі витрати на дослідження означають, що інноваційність цих країн, незважаючи на значне покращення в останні роки, все ще низька порівняно зі старими країнами ЄС. Однак на сучасному етапі найголовнішим викликом є наслідки повномасштабної війни на Україні, які створили проблеми не тільки для українських підприємств, а усього бізнес-середовища світу. І подолання цих проблем потребує залучення додаткових коштів, які в мирний час можна було використати для інвестування у цифровізацію бізнесу. Безперечно, позитивним фактором є зростаюча соціальна свідомість, переважно молодого покоління, побудови сучасної та конкурентоспроможної економіки, заснованої на знаннях. Таким чином, інноваційний підхід молодого покоління може стати чудовою можливістю досягти успіху в діджиталізації підприємств цих країн.

Розвиток цифрових технологій спричинив колосальні зміни в діяльності компаній по всьому світу. Це стосується як організаційно-технічних аспектів виробничих і сервісних процесів, так і маркетингових і соціальних питань, і перш за все товарних пропозицій цих процесів. Ці зміни зумовлені, головним чином, розвитком інноваційної економіки, заснованої на нових і широко доступних інноваційних рішеннях. Ключове значення в цьому процесі має концепція відкритих інновацій, що дозволяє підприємцям легко отримувати доступ до нових рішень як по горизонталі (від інших підприємців), так і по вертикалі (від науково-дослідних підрозділів). Наслідком цього процесу, що має глобальний характер, є динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та інших технологій, пов'язаних з концепцією Індустрії 4.0. Ці технології, інтегровані навіть з традиційними та організаційними можливостями підприємств, в даний час є джерелом конкурентної переваги, тобто ключовим фактором успіху діяльності на локальному і надлокальному ринках. Великою перевагою цих технологій і всього процесу діджиталізації є їх величезний потенціал розвитку і можливість застосування практично в кожній галузі і секторі для реалізації бізнес-процесів. Діджиталізація підприємств є комплексним процесом, який зумовлений переважно цифровими технологіями та відіграє важливу роль у досягненні цілей компанії, а також впливає на економіку країни.

Те, що сучасна цифрова економіка базується на цифрових технологіях, було помічено багато років тому, в тому числі і в ЄС. Протягом багатьох років пропагується, що компанії будують свій бізнес, впроваджуючи та використовуючи сучасні технології та рішення, засновані, зокрема, на Інтернеті. Однак процеси, пов'язані з цим, протікають не однаковими темпами у всіх країнах ЄС-27, що наочно показують результати цього дослідження.

Визначено, що найбільш широко використовуваною цифровою технологією є хмарні обчислення, якими користуються в середньому майже 43% підприємств країн ЄС-27. Серед підприємств, які використовують хмарні обчислення в ЄС-27, переважна більшість (79%) використовують їх для розміщення своїх систем електронної пошти. Близько двох третин використовують хмару для зберігання файлів (68%) та офісного програмного забезпечення, такого як текстові редактори та електронні таблиці (61%). Більше половини підприємств використовують хмару для забезпечення безпеки (59%) [38].

Оскільки хмарні сервіси надаються онлайн, підприємства повинні мати доступ до Інтернету, щоб ними користуватися. Тому було вивчено, скільки підприємств в ЄС-27 використовують швидкість Інтернету від 100 Мбіт/с до 500 Мбіт/с. Результати показали, що в середньому лише 30% підприємств мають зв'язок такої швидкості. Країни, де значна кількість підприємств мають добре розвинену інфраструктуру для Індустрії 4.0 – в даному випадку це швидкість інтернет-з'єднання, використовують цифрові технології в значно більшій мірі. Це стосується Данії, Фінляндії, Бельгії, Швеції та Нідерландів. Ці результати чітко свідчать про те, наскільки важливою з точки зору процесу цифровізації є адекватна інфраструктура ІКТ, яка є основою для подальшого розширення та впровадження цифрових технологій. Для впровадження та розвитку цифрових технологій на підприємствах необхідно інвестувати на національному рівні в сучасну телеінформаційну інфраструктуру (широкосмуговий Інтернет, мережі 5G та 6G). Істотним аспектом промислових мереж, що використовуються на підприємствах, є необхідність забезпечення безперебійної роботи, яка, на жаль, не забезпечується класичними бездротовими мережами на основі стандартів WiFi 5 і 6. Ефективна і, в той же час, безпечна інфраструктура для

технології Industry 4.0 дає можливість повною мірою використовувати переваги IoT-рішень, штучного інтелекту та аналітики даних у сфері виробництва та послуг, що забезпечує безперервність систем та забезпечує безшовну вертикальну та горизонтальну інтеграцію на підприємстві.

Найменшою мірою технології 3D-друку використовують компанії з країн ЄС-27. Його відносно низьке використання (середній показник по ЄС-27 становить трохи більше 4%) пояснюється тим, що він в першу чергу присвячений промисловим підприємствам, діяльність яких пов'язана з виробництвом товарів (продукції) в технологічних процесах. Ця технологія найчастіше використовується для прототипування або виготовлення моделей для внутрішнього використання компанії (64%), прототипування та виготовлення моделей на продаж (37%), а також у виробничих процесах (36%) [92]. Варто зазначити, що країни ЄС-27 дійсно зацікавлені в цій технології та її можливостях. Є кілька галузей, які безпосередньо виграють від масового використання 3D-принтерів: стоматологія, ювелірні вироби та мистецтво. Протягом багатьох років світові бренди, такі як Nike та Adidas, використовували 3D-принтери для виробництва взуття на замовлення [93]. Ця технологія має великий потенціал і, ймовірно, буде використовуватися в інших галузях. Однак існує ряд бар'єрів, таких як вартість, компетентні працівники та очікування споживачів, які перешкоджають його використанню. Споживачі очікують, що 3D-продукція буде конкурувати зі стандартними продуктами за вартістю і експлуатаційними характеристиками, чого складно досягти на даному етапі (особливо вартості). Бар'єрами у розвитку 3D-друку також є авторське право, відсутність дизайнерів та експертів, низька швидкість друку, обмежені розміри об'єктів, доступність сировини для друку, складність програмного забезпечення для 3D та висока вартість принтерів.

Використання передових цифрових технологій, таких як штучний інтелект, компаніями в ЄС-27 все ще відносно низьке. Особливо на мікро-, малих і середніх підприємствах це пов'язано з недостатнім знанням можливостей цих технологій і переваг, які вони можуть принести компанії. Ще одним важливим аспектом є фінансові бар'єри та невизначеність щодо прибутковості впровадження цих рішень, а

також нестача кваліфікованих кадрів. Впровадження нових, інноваційних технологій в компанії вимагає ряду внутрішніх і зовнішніх змін в бізнес-процесах, а в багатьох випадках і зміни менталітету, що є непростим процесом. На думку Паращича М. І., Ноджака Л. С. [55], штучний інтелект буде все більше трансформувати світову економіку. За оцінками, його розвиток збільшить світовий економічний випуск у 2030 році приблизно на 13 трильйонів доларів США. Ця технологія має широкий спектр застосування в різних сферах життя і господарства. Одним із факторів, що сприяють безпечному та ефективному переміщенню товарів та людей, є, наприклад, можливість прогнозування часу прибуття та відправлення за допомогою ШІ. Прикладами можуть служити Uber і Lyft, які використовують додатки на основі штучного інтелекту для оптимізації своїх послуг [45]. Проблемою впровадження цієї технології є її складність, з якою багато компаній, особливо МСП, з меншими ресурсами не зможуть впоратися дуже легко.

Підсумовуючи, можна сказати, що проведені дослідження, особливо в частині визначення індексу цифровізації та взаємозв'язку між його значенням та економічним рівнем країни/груп країн, є новим підходом до предмета оцінки рівня цифровізації.

Тому доцільно, щоб уряди інших країн-членів ЄС-27 і України в цілому застосовували більш рішучий і позитивний підхід до фінансування науково-дослідної діяльності як в окремих країнах, так і в компаніях або їх галузевих групах. Тому, якщо країни ЄС мають намір розвивати свої економіки та досягати вищого економічного зростання, необхідно приймати рішення та дії на рівні ЄС та на національному рівні для сприяння інвестиціям у цифровізацію. Зовнішні стейкхолдери та підприємці повинні приймати участь у вирішенні цього питання. Інституційна підтримка має включати збільшення частки державних видатків на виробництво технологічних інновацій з ВВП, розвиток практик, що заохочують інноваційні проекти на основі НДДКР, а також інвестиції в освіту. Компетентні людські ресурси мають велике значення для розвитку інноваційної економіки. Для того, щоб розвивати сучасні цифрові технології в компаніях та підвищувати їх конкурентоспроможність, ЄС та окремі країни повинні інвестувати у розвиток широкосмугових мереж (особливо в невеликих містах та селах) та кібербезпеку. Ці заходи мають полегшити ведення

бізнесу та покращити обслуговування клієнтів, а також конкурентоспроможність та ефективність бізнесу.

Цифрові технології, включаючи промислову аналітику даних, штучний інтелект та інфраструктуру, підвищують рівень цифровізації ЄС. При цьому не можна ігнорувати питання, пов'язані з підвищенням професійних навичок працівників і майбутньої робочої сили. Необхідно на національному та європейському рівнях підтримувати освіту та навчання технологічним інноваціям та їх використанню на підприємствах. Тому доцільно створювати відповідні теоретичні та практичні програми та розробляти ключові напрями освіти в країнах ЄС-27.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі «Удосконалення стратегій розвитку підприємництва з врахуванням сучасних викликів» запропоновано інноваційну стратегію розвитку підприємництва в умовах адаптації до кризових тенденцій світової економіки та досліджено європейський досвід діджиталізації бізнесу як інструменту економічного зростання підприємництва.

Визначено, що у контексті адаптації до кризових тенденцій світової економіки інноваційна стратегія розвитку підприємництва набуває великого значення. Акцентовано, що Згідно зі Стратегією розвитку інноваційної діяльності України до 2030 року, розвиток потенціалу інновацій стимулює не лише динамічний прогрес та досягнення успіху, але й забезпечує безпеку та суверенітет країни, підвищує її конкурентоспроможність у сучасному світі. Обґрунтовано, що основою конкурентоспроможності українських інновацій має бути людський капітал, а також знання та результати наукових досліджень.

Досліджено, до обсяг інвестицій напряму впливає на рівень інноваційності підприємництва, проте аналіз статистичних даних вказує на те, що у 2022 році обсяги капітальних інвестицій українських підприємств відчутно скоротилися з 409 трлн грн

у 2020 році до 344 трлн грн у 2022 році. Це зменшення стосувалося як капітальних інвестицій у матеріальні активи, так і в нематеріальні активи.

Визначено, що до двадцяти інноваційних компаній України, які постійно активізують інноваційні процеси належать промислові підприємства, так і енергетичні, агропромислові, а також представлена сфера різноманітних послуг: телекомунікаційні, поштові, фінансові, інформаційні технології, торгівля, охорона здоров'я. Досліджено основні інновації. Які впроваджують підприємства цих галузей у своїй діяльності.

Визначено місце України за складовими Глобального індексу інновацій у 2023 році та акцентовано на покращенні позицій у 2023 році проти 2022 року (55 місце у 2023 році). На основі аналізу результатів рейтингу інноваційного розвитку, для України висунуто пропозиції щодо поліпшення ситуації: зростання інвестицій в дослідження та розвиток; посилення співпраці між університетами, науковими установами та промисловим сектором; реформи у сфері освіти; створення сприятливого регуляторного середовища для бізнесу та інновацій; розвиток інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій.

Визначено, що цифровізація є однією із альтернатив розвитку підприємництва. Проведено рейтингування країн за рівнем цифровізації підприємництва, та виявлено країни, досвід яких є доцільним для адаптації в Україні: Швеція; Данія та Фінляндія.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

На основі проведеного дослідження на тему «Адаптація зарубіжного досвіду розвитку підприємництва в Україні в умовах сучасних викликів» зроблено наступні висновки:

1. Проведено теоретичне узагальнення концепції підприємництва на різних стадіях економічного розвитку, виокремлено типові характеристики підприємця, систематизовано підходи до визначення впливу на економічний прогрес. Був проведений аналіз історії термінів «підприємництво», «бізнес» та «підприємець», а також визначені правові рамки їх тлумачення в українському та міжнародному законодавстві. Запропоновано розуміти «підприємництво» як процес створення та управління підприємством з метою прибутку, а «підприємець» – як особу, що відповідає за цей процес.

2. Вивчено теоретичні аспекти формування механізму впровадження підприємницької діяльності та його складових: економічної, організаційної, соціальної, і вказано на особливості їх спільного реалізації. Представлено класифікацію форм, функцій, основних принципів, умов розвитку та методів регулювання підприємництва. Представлена схема механізму розвитку підприємницької діяльності.

3. Досліджено, що малі підприємства України складають 94,17% кількісної структури бізнесу, але мають найменший обсяг реалізованої продукції (19%), порівняно з середніми (44%) та великими (37%) підприємствами. Рейтинг інноваційного розвитку свідчить, що Україна посідає 29 місце з 49 і має значні проблеми з урядовими програмами підтримки, розвитку підприємництва, податками та бюрократією. Основні виклики для виходу на зовнішні ринки для українських МСБ: обмежений фінансовий ресурс (29%), недостатні професійні знання (27%) та нестача виробничих потужностей (12%). Серед ключових проблем для підприємництва: зменшення попиту та втрата ринків збуту, зростання витрат (включаючи комунальні платежі та вартість сировини), низька продуктивність праці,

неможливість прогнозування, нестабільність умов, неможливість підвищення зарплати, руйнування логістичних ланцюгів, брак коштів, дефіцит сировини, втрата доступу до фахівців, неможливість обслуговування кредитів, втрата активів, потреба у заміні програмного забезпечення, перевірки органів контролю, брак необхідних навичок для переорієнтації бізнесу, послаблення корпоративної культури через перехід на онлайн та інші фактори.

4. Війна призвела до додаткових проблем: зростання цін на сировину, відключення енергопостачання, труднощі з логістикою, низький попит на товари/послуги, порушення ланцюга поставок, державне регулювання курсу валюти, відсутність обігових коштів, відсутність робочої сили через мобілізацію та відсутність палива. Бізнес зарубіжних країн також стикається з проблемами через свої зв'язки з українськими, російськими та білоруськими компаніями, але уряди країн ЄС вживають заходів для підтримки: зменшення податкових зобов'язань, субсидії, скасування плати за енергоресурси, фінансова підтримка та різні консультації. Європейські підприємства мають песимістичні настрої щодо майбутнього розвитку підприємництва.

5. Правильно обрана та обґрунтована інноваційна стратегія є гарантією успішного майбутнього розвитку підприємства. Встановлено, що інновації, у контексті адаптації до змін середовища, стають важливим інструментом для виявлення та аналізу новітніх продуктів та процесів. Така стратегія визначає напрямок розвитку, орієнтований на сучасні виклики, та забезпечує адаптацію підприємства до вимог клієнтів та ринку, що в свою чергу призводить до підвищення його конкурентоспроможності та успіху у майбутньому. Аналіз ситуації стосовно інноваційного розвитку, який склався в Україні та на підприємствах, показав, що висока енергоефективність спричинена застарілістю обладнання та технологічних процесів, великою часткою енергоємних виробництв у ВВП країни, недостатньо розвиненими сферами інформаційних технологій та послуг. Ці недоліки можливо ліквідувати через активізацію інноваційних процесів на підприємствах. Приведено топ-20 інноваційно активних компаній України та охарактеризовано місце України за складовими Глобального індексу інновацій. Обґрунтовано, що інноваційна стратегія

розвитку підприємства має бути функціональною, оскільки вона визначає модель поведінки підприємства на ринку. Представлено поетапне розроблення такої стратегії та зазначено, що успішна реалізація її залежить від концентрації матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів для вирішення пріоритетів інноваційного розвитку. Виокремлено низку факторів, які слід враховувати при формуванні інноваційної стратегії, таких як ринкова позиція, виробничий потенціал, системи управління, етика та культура бізнесу, а також науковий потенціал. Також обговорено механізми адаптації інноваційних процесів до сучасних викликів, зокрема використання цифрових платформ та перехід на внутрішньокорпоративну або відкриту модель інновацій.

6. Проведена діагностика рівня цифровізації та пов'язаного з нею використання інноваційних технологій серед підприємств країн ЄС-27. Для виконання поставленого завдання було обрано та широко проаналізовано 9 індикаторів, що характеризують процес цифровізації в країнах ЄС-27. Індекс цифровізації на основі цих показників дозволив оцінити рівень цифровізації окремих країн та взаємозв'язок між його значенням та економічними параметрами цих країн та ЄС-27 в цілому. Отримані результати свідчать про те, що його найвищі значення були зареєстровані в Данії, Фінляндії та Бельгії, а найнижчі – в Угорщині, Болгарії та Румунії, Греції, Польщі, Латвії, Словачії, Кіпру та Литві. Загалом результати свідчать, що компанії, які перебувають у так званому «старому ЄС», набагато краще впроваджують нові цифрові технології у своїх компаніях, ніж країни так званого «нового союзу». Виняток становлять Мальта та Словенія, які за рівнем діджиталізації випереджають такі економічні держави, як Німеччина, Іспанія та Франція. З іншого боку, Греція, незважаючи на приналежність до групи «старого Союзу», демонструє набагато гірші результати, ніж країни «нового Союзу».

Серед рекомендацій щодо розвитку підприємництва слід виділити: необхідно збільшити державну підтримку через фінансові програми, спрощення податкового навантаження та зниження бюрократичних бар'єрів; підвищити доступ до професійної освіти та тренінгів для підприємців, сприяти розвитку інфраструктури підтримки МСБ.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ареф'єва О. В., Вовк О. М., Дмитрик Х. Ю. Стратегічні орієнтири реалізації інноваційного потенціалу транспортних підприємств при відбудові економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. № 36. С. 40–44.
2. Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35> (дата звернення: 07.02.2024).
3. Білик Т. О. Мале підприємництво: розвиток та прибутковість. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 10. С. 78–84.
4. Білорус О. Г. Фінансові та грошово-кредитні чинники інвестиційно-інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу. *Банківська справа*. 2014. № 1. С. 14–18.
5. Біляк Т. О., Бірюченко С. Ю., Бужимська К. О. та ін. Основи підприємництва; під заг. ред. Н.В. Валінкевич. Житомир : ЖДТУ, 2019. 493 с.
6. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Триєдиний вектор стабілізації економіки України в умовах неконтрольованих глобальних викликів. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки*. 2020. № 1 (77). С. 12–30.
7. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: Основи, 1994. 261 с.
8. Витвицька О., Суворова С., Корюгін А. Вплив цифрового маркетингу на розвиток підприємництва в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1518> (дата звернення: 07.02.2024).
9. Волощук Н. Ю. Теоретичні підходи до дослідження сутності категорії малого підприємництва. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка*. 2015. № 2 (2). С. 13–17.
10. Вплив атак на українську енергосистему на роботу бізнесу. *Європейська Бізнес Асоціація*. 2023. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/energy1.png> (дата звернення: 07.02.2024).

11. Гетманець О. П., Коробцова Д. В., Єжелей Ю. О. Глобалізація та міжнародна економіка: складність інтеграції ринків та економічні наслідки на рівні країн (український досвід). *Академічні Візії*. 2023. № 20. URL : <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/456/412> (дата звернення: 07.02.2024).
12. Гончаренко В. В., Бабенко В. О., Пантелеймоненко А. О., Пожар А. А. Інноваційний розвиток відновлювальної енергетики Китаю. *Економічний простір*. 2019. № 152. С. 5–16.
13. Гончаренко В. В., Пантелеймоненко А. О., Пожар А. А. Китай у глобальному Індексі інновацій. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2019. № 75-76. С. 77–85
14. Гончаренко В. В., Пантелеймоненко А. О., Пожар А. А., Гончаренко Д. В. Кооперативи у сфері ІТ: існуючий досвід та можливі моделі. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 3(94). С. 108–117.
15. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV, поточна редакція від 08.03.2024. Відомості Верховної Ради. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 07.02.2024).
16. Грибіненко О. Діджиталізація економіки в новій парадигмі цифрової трансформації. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 16. С. 35–37.
17. Грудзевич Ю. І. Сутність механізму реалізації підприємницької діяльності та його складових. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2014. № 25. С. 9–14.
18. Гудзь О., Федюнін С. Діджиталізація як конкурентна перевага підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 3 (29), С. 18–24.
19. Гуренко А., Гашутіна О. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 739–745.
20. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата: звернення: 07.02.2024).

21. Дослідження ділових настроїв підприємництва країн світу. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/business_confidence_survey/ (дата звернення: 25.12.2023).
22. Дослідження ділових настроїв підприємництва України. URL : https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/business_confidence_survey/ (дата звернення: 25.12.2023).
23. Драбенко Т. Б., Бойчук Н. Я. Діджиталізація бізнес-процесів в умовах COVID-19. *Збірник тез доповідей: Волинський нац. університет ім. Лесі Українки*. 2020. № 5. С. 456–458.
24. Дубина М., Козлянченко О. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 3 (19). С. 21–32.
25. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2022. 77 с.
26. ЄБРР. Проблеми та потреби МСБ майже через рік після початку війни: витяги з комплексного дослідження ринку малого та середнього бізнесу в Україні. URL : <https://www.merezha.ua/reports/2023/Challenges-and-Needs-of-SMEs-in-War-Time.pdf> (дата звернення: 04.01.2024)
27. Єпіфанова І.Ю. Формування інноваційних стратегій промислових підприємств у сучасних умовах. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 13. С. 33–39.
28. Жарикова А. Бізнес під час війни: скільки підприємців почали працювати «на закордон». *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/27/691914/> (дата звернення: 05.11.2023).
29. Жигір А. А. Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 20. С. 28–33.
30. Зборик Д. С., Стрілець В. Ю. Проблеми та потреби підприємництва України в умовах кризового економічного середовища. *Вплив глобалізаційних процесів та цифрової трансформації на формування міжнародного економічного клімату та фінансової екосистеми: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 28 березня 2024 року). Полтава, ПУЕТ, 2024. С. 305–309.

31. Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti>. (дата звернення: 04.01.2024).
32. Інформація офіційного сайту Державної служби статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2023).
33. Ковальчук Н., Калугарь А. Виклики для підприємств України в умовах війни з росією. Економіка та суспільство. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-57> (дата звернення: 07.02.2024).
34. Колещук О. Я. Моделі формування розвитку інноваційної діяльності. *Економічний вісник*. 2019. № 1. С. 86–95.
35. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2024).
36. Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2021. № 100. С.10-15.
37. Король С., Польовик Є. Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку. *Modern Economics*. 2019. № 18. С. 67–73
38. Крючкова Н. М., Гацька Л. П., Лук'яненко Н. Е., Єжелей Ю. О. Український економічний вимір: четверта промислова революція. *Академічні візії*. 2023. № 18. URL : <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/280>. (дата звернення: 25.12.2023).
39. Кулик В. А., Карпенко Є. А., Любимов М. О., Артеменко А. В. Децентралізація та створення об'єднаних територіальних громад у Полтавській області як складові успіху інноваційної діяльності. *Маркетингове тестування ринкових перспектив товарних інновацій* : монографія / за заг. ред. Є. І. Нагорного. Суми : Триторія, 2020. С. 117–134.
40. Кухарська Н. О. Економічне зростання як основа розвитку України. *Регіональна економіка*. 2017. № 2. С. 37–45.
41. Лазебник Л. Діджиталізація економічних відносин як фактор

удосконалення бізнес-процесів підприємства. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2018. № 2. С. 69–74.

42. Лазоренко Т., Шолом І. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. *Збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи»*. 2020. № 1. С. 50–51.

43. Лазоренко Т. В., Пашук Л. В., Єжелей Ю. О. Проблеми комплексної оцінки впливу глобальних підприємницьких структур на розвиток національної економіки. *Економіка. Фінанси. Право: Аналітик*. 2023. № 7. С. 10–16.

44. Лезіна А. В., Борей А. А. Діджиталізація бізнес-процесів сучасного підприємства. *Збірник тез доповідей*. Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». 2020. С. 95–96.

45. Лігоненко Л., Хріпко А., Доманський А. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. *Інтернаука: міжнародний науковий журнал. Економічні науки*. 2020. № 22 (62). 2 т. С. 21–24.

46. Луцяк В. В. Характеристики і функції підприємництва та деякі теоретико-методологічні завдання маркетингу. *Менеджмент інновацій*. 2019. № 2. С. 208–219.

47. Мадрига Г. М. Поняття, місце і роль малих підприємств в економіці: економічні і соціальні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 154–163.

48. Матусова О. М. Сутність і класифікація малого сільського підприємництва. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. № 1. С. 12–17.

49. Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582.11>. Топ-20 найбільш інноваційних компаній України. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/top-20-samyh-innovatsionnyh-kompaniy-ukrainy-02122019220000>. (дата звернення: 04.01.2024).

50. Нікітенко К. С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9753> (дата звернення: 25.02.2024).

51. Нове щомісячне опитування підприємств. Український бізнес під час

війни. *Громадська організація «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій»*. 2022. № 6. URL : ier.com.ua/files/Projerts/2022AFD/I^OMicfl4He%20onnTyBaHHfl%20niflnpneMCTB_3BiT_№6.pdf (дата звернення: 04.01.2024)

52. Оберемчук В. Ф., Демченко Т. О. Підприємництво під час війни: особливості, сенс, пріоритети. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2022. С. 88.

53. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (грудень 2022). Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (дата звернення: 07.02.2024).

54. Омаров А. М. Господарсько-правове забезпечення малого підприємництва в Україні. *Економічна теорія та право*. 2016. № 1. С. 159–170.

55. Парашич М. І., Ноджак Л. С. Діджиталізація та її роль у діяльності українських підприємств. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2022. № 2 (8). С. 192–200.

56. Педченко Н. С., Кімуржий М. І., Стрілець В. Ю. Стратегічне управління потенціалом розвитку підприємств житлово-комунального господарства: теорія, методологія, практика: монографія. Полтава : ПУЕТ, 2020. 271 с.

57. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в умовах євроінтеграційних процесів України : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2022. 250 с.

58. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Франко Л. С. Макроконкурентна парадигма інноваційного розвитку національної економіки. *Наукові перспективи*. 2022. №1 (19). С. 351-360.

59. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Франко Л. С. Міжнародний досвід державної підтримки діджиталізації малого та середнього підприємництва : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2022. 141 с.

60. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Франко Л. С., Опанасюк А. О. Інтегральна оцінка ефективності та результативності управління фінансовими ресурсами підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і*

торгівлі. 2020. № 3 (99). С. 39–47.

61. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Яріш О. В., Сокіл А. А., Муха М. Ю. Державна підтримка відновлення малого підприємництва в Україні у післявоєнний період: галузевий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2023. № 57. С. 37–47.

62. Педченко Н. С., Франко Л. С. Державна політика захисту інтелектуальної власності як інструмент стимулювання інноваційного розвитку національної економіки. *Науковий вісник ПУЕТ*. 2022. № 1 (105). С. 106–114.

63. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Франко Л. С. Особливості державної інноваційної політики в епоху Індустрії 4.0. Комерціалізація інновацій в умовах індустрії 4.0 : монографія / за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Л. Ю. Сагер. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 326–334.

64. Педченко Н. С., Франко Л. С. Формування теоретичного базису взаємозв'язку інноваційної політики та конкурентоспроможності національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2021. № 71. С. 69–77.

65. Писарчук О. В., Орел Ю. Л., Єжелей Ю. О. Особливості бюджетування грантових заявок: аналіз повоєнної відбудови української економіки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права..* 2023. № 37. С. 451–458.

66. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. Київ: Razumkov centre, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALITZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення 07.02.2024).

67. Підприємництво: навч. посіб. / за заг. ред. Г. І. Купалової. Київ : «Київський університет», 2022. 376 с.

68. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL:: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2024).

69. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами та доповненнями). URL: http://search.ligazakon.ua//ed_2006_02_09/T990996.html (дата звернення: 25.12.2023).

70. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI.

Відомості Верховної Ради. 2013. № 24. Ст. 243.

71. Про затвердження форм заяв для отримання роботодавцем дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, продовження строку дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, внесення змін до дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства : постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 858. *Офіційний вісник України*. 2017. № 94. Ст. 27.

72. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2024)

73. Прохорова В. В., Шкуренко О. В. Інноваційність підприємств як детермінанта створення промислово-технологічних кластерів в контексті розвитку інноваційного співробітництва. *Проблеми економіки*. № 6 (46). 2021. С.159-168.

74. Прохорова В., Божанова О., Дуднева Ю. Конвергентно-когнітивні основи інноваційного розвитку промислових підприємств. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Економіка»*. № 10 (20). 2021. URL : [https://doi.org/10.33296/2707-0654-10\(20\)-07](https://doi.org/10.33296/2707-0654-10(20)-07) (дата звернення: 04.01.2024)

75. Пукало О. Теоретичні проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 4. С. 31–37.

76. Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-taperspektyvy> (дата звернення: 07.02.2024).

77. Сакун Л. М., Веденіна Ю. Ю., Сухомлин Л. В., Цимбал О. С. Формування стратегії антикризового управління на підприємствах машинобудування в умовах змін. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5. Т. 2. С. 35–40.

78. Статистичні дані управління Європейського Союзу. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 25.12.2023).

79. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.12.2023).

80. Стрілець В. Ю. Досвід ТНК у застосуванні інноваційних методів мотивації персоналу (на прикладі компанії «BNP Paribas Group»). *Причорноморські економічні студії*. 2021. № 71. С.40-47.

81. Стрілець В. Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Полтава, ПУЕТ, 2019. 457 с.

82. Стрілець В. Ю., Гаращенко Б. В., Соколовський В. Р. Зелені інновації як каталізатор інноваційних змін в системі управління підприємством. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2023. № 48. С. 76–81.

83. Стрілець В. Ю., Материнко В. О., Сокіл А. А. Посередницькі механізми реконфігурації можливостей цифрових платформ для створення інноваційних бізнес-моделей МСП. *Інфраструктура ринку*. 2023. № 73. С. 101 –106

84. Стрілець В.Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Полтава, ПУЕТ, 2019. 457 с.

85. Флегантова А. Л. Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні в контексті можливостей імплементації світового досвіду. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 2 (27). С. 115–124.

86. Франко Л. С. Математичне моделювання відповідності державної інноваційної політики України міжнародним стандартам створення сприятливого бізнес-середовища. *Таврійський науковий вісник. Економіка*. 2023. № 15. С. 123–133.

87. Франко Л. С. Оцінка потенційних можливостей інноваційного розвитку національної економіки на регіональному рівні з використанням засобів штучного інтелекту. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2170> (дата звернення: 25.12.2023).

88. Франко Л. С. Роль Цифрової трансформації інновацій у підвищенні конкурентоспроможності України: сучасний стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1636> (дата звернення: 25.12.2023).

89. Фролова В. Ю. Актуальні проблеми діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 1(37). С. 16–34.

90. Черняєва О.В. Сутність і значення малого підприємництва у світовій економіці. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 3 (08). С. 33–42.

91. Чобіток В. І., Шелест Т. М. Система управління промисловими підприємствами в умовах інноваційного розвитку: науково-практичні аспекти оцінки. *Проблеми економіки*. № 2 (48). 2021. С. 169–180.

92. Шацька З. Я. Сутність дефініції поняття «підприємницька структура» та підходи до її трактування. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки*. 2018. № 6 (129). С. 111–123.

93. Шишлюк В. Р. Підприємницька діяльність в Україні та Польщі: поняття, основні принципи та особливості регулювання. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-3> (дата звернення: 25.02.2024).

94. Шкуренко О., Чорна Т. Інноваційна стратегія розвитку підприємства в умовах адаптації до сучасних викликів. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Економіка»*. 2023. № 16 (32). URL : <https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/565/478> (дата звернення: 31.01.2024).

95. Шкурупій О., Педченко Н., Шимановська-Діанич Л., Яхно Т., Франко Л. Макроекономічний ефект соціальної відповідальності бізнесу: міжнародний статус України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. № 6 (41). С. 318 –328.

96. Шоля Р. І. Сутність підприємництва та його роль у економічному розвитку регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2016. № 21 (1). С. 133–136.

97. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд: вересень 2022 року.

Національний банк України, 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4 (дата звернення: 07.02.2024).

98. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд: січень 2023 року. Національний банк України, 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2023-01.pdf?v=4 (дата звернення: 07.02.2024).

99. Як перейти до інноваційного зростання в Україні. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/rozvitok-ukrajini-yak-pereyti-do-innovaciynogo-zrostannya-novini-ukrajini-50149766.html> (дата звернення: 04.01.2024).

100. Як український бізнес виживає в умовах війни? <https://visitukraine.today/uk/blog/1810/how-does-ukrainian-business-survive-the-war> (дата звернення: 04.01.2024).

101. Ястремська О. М., Гудима О. В., Єжелей Ю. О., Лук'янихін В. О. Новітні інноваційні освітні системи і технології в галузі менеджменту. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2023. № 37. С. 465-472. URL : <https://nzlubb.org.ua/index.php/journal/article/view/837/762> (дата звернення: 04.01.2024).

102. Cantillon R. Essay on the Nature of Trade in General. Edited by A. E. Murphy. Indianapolis: Liberty Fund, 2015. URL : <https://oll.libertyfund.org/titles/essay-on-the-nature-of-trade-in-general-lf-ed> (дата звернення: 25.02.2024).

103. EU PolicyWatch: Database of national-level policy measures URL : <https://static.eurofound.europa.eu/covid19db/> (дата звернення: 04.01.2024).

104. Flehantova A. The main Features of Innovation Implementation in the Creative Industries Market *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-66> (дата звернення: 04.01.2024).

105. Flehantova A. Innovations and its Impact on the Competitiveness of TNCs on the Creative Industries Market (on the Example of the «Walt Disney Company»). *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 37. С. 93–98.

106. Frank H. Knight, Risk, Uncertainty and Profit. Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1921. 381 p.

107. GEM. 2023/2024 Global Report: 25 Years and Growing. URL: <https://www.gemconsortium.org/report/global-entrepreneurship-monitor-gem-20232024-global-report-25-years-and-growing> (дата звернення: 22.02.2024).
108. Global Innovation Index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf. (дата звернення: 04.01.2024).
109. Global Innovation Index 2022. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf. (дата звернення: 04.01.2024).
110. Global Innovation Index 2023. URL : <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/ua.pdf> (дата звернення: 04.01.2024).
111. Guerrero M. C., Aumayr-Pintar C. Policies to support EU companies affected by the war in Ukraine. 2022. URL : <https://www.eurofound.europa.eu/en/resources/article/2022/policies-support-eu-companies-affected-war-ukraine> (дата звернення: 04.01.2024).
112. Honcharenko V., Panteleimonenko A., Pozhar A., Stetsenko V. Cooperatives in IT sector: theoretical and practical aspects. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*. 2019. Vol. 7. № 2. P. 597–607.
113. Honcharenko, V., Panteleimonenko A., Pozhar, A., Sobchak, H., Klymenko V. Socially Oriented Model of Providing Medical and Dental Services in The Industry 4.0. *Estudios de Economía Aplicada*. Vol. 38, № 3 (1). 2020. P. 1–10.
114. Pedchenko N., Tul S. Shkurupii O. Deyneka T. Flehantova A. The Impact of Digitalization on Employment Transformation in Countries with Different Income Levels. *Financial and Credit Activities: Problems of Theory and Practice*. 2021. № 4 (39). P. 216 – 227.
115. Pylypenko H., Pylypenko Yu., Prokhorova V., Mnykh O. Dubiei Yu. Transition to a new paradigm of human capital development in the dynamic environment of the knowledge economy. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 6. P.142–148.
116. Say J.-B. *Traité d'economie politique*. Institut COPPET: Paris, 2011. URL :

<https://www.institutcoppet.org/wp-content/uploads/2011/12/Traite-deconomie-politique-Jean-Baptiste-Say.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).

117. Skliar I., Pedchenko N., Strilec V., Novikova V., Kozmenko Y. Assessment of the reforms and programs results of Ukraine's economy sustainable development by means of neural networks. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. Vol. 18(3). P. 81–92.

118. Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: Methuen & Co., Ltd., 1776. URL : <https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html> (дата звернення: 25.02.2024).

119. Sombart W. *Der moderne Kapitalismus: Erster Band Paperback: German*, 2012. 948 p.

120. Strilec V., Prokopenko O. Orlov V. Impact of Covid-19 on the budget security of the national economy: a forecast for Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2020. № 9 (1). P. 25–33.

121. Strilets V., Franko L., Dykha M., Ivanov M. and Rybina L. The influence of innovative development in the EU countries and Ukraine on the competitiveness of national economies: A comparative analysis. *Problems and Perspectives in Management*. 2024. № 22 (2). P. 1–16.

122. Strilets V., Frolov S., Datsenko V., Tymoshenko O. and Yatsko M. State support for the digitalization of SMEs in European countries. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. № 20 (4). P. 290–305.

Додаток А

Таблиця А.1 – Вихідні дані показників, що характеризують використання цифрових технологій та прикладної інфраструктури для Індустрії 4.0 серед підприємств окремих країн ЄС-27 для аналізу рівня цифровізації країн ЄС

Країна	Підприємства, що використовують технології штучного інтелекту	Використання взаємопов'язаних пристроїв або систем, які можна контролювати або	Використання 3D-друку	Використання роботів	Внутрішній аналіз великих даних з будь-якого джерела даних	Купівля послуг хмарних обчислень, що використовуються через Інтернет	Підприємства, які надають електронні рахунки-фактури, придатні для автоматизованої	Підприємства, які мають програмний комплекс ERP	Використовуваний захід безпеки ІКТ: VPN (віртуальна приватна мережа розширює приватну мережу через загальнодоступну мережу, щоб забезпечити безпечний обмін даними через загальнодоступну мережу)	Максимальна скорочена швидкість завантаження найшвидшого фіксованого інтернет-з'єднання становить не менше 100 Мбіт/с, однак менше 500 Мбіт/с
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
	% підприємств									
Бельгія	10	28	6	9	22	53	25	57	54	37
Болгарія	3	15	3	6	6	13	10	22	22	25
Чехія	4	31	6	7	9	44	12	38	49	24
Данія	24	20	9	13	24	65	57	50	62	41
Німеччина	11	36	7	6	17	42	18	38	56	33
Естонія	3	17	2	3	8	58	62	23	39	31
Ірландія	8	34	2	2	22	59	19	24	44	28
Греція	4	22	2	3	12	22	9	35	24	23
Іспанія	8	27	5	9	6	31	33	49	37	33
Франція	7	22	4	8	20	29	23	45	45	22
Хорватія	9	23	5	7	13	39	43	24	39	17
Італія	6	32	5	9	7	60	95	32	32	19
Кіпр	3	33	6	3	3	50	13	34	37	30
Латвія	4	28	2	3	7	29	15	39	26	25
Литва	4	28	3	5	9	34	27	45	27	31
Люксембург	13	22	4	6	17	33	14	40	47	32
Угорщина	3	22	3	4	6	26	13	21	26	20

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Австрія	9	51	5	6	7	40	22	45	41	28
Польща	3	19	3	7	8	29	13	32	30	26
Португалія	17	23	4	9	10	35	17	52	42	41
Румунія	1	11	2	4	4	14	17	17	15	40
Словенія	12	49	5	8	5	43	58	36	37	35
Словакія	5	27	4	7	5	36	16	31	35	19
Фінляндія	16	40	7	10	19	75	83	48	54	38
Швеція	10	40	6	6	13	75	45	35	56	42
Мальта	10	28	8	7	29	57	22	39	53	33
Нідерланди	13	21	6	7	26	65	25	43	59	36

